

I OTAC ODGAJA

ISTRAŽIVANJE
UKLJUČENOSTI
OČEVA
U ODGOJ
U FBIH

NAHLA
CENTAR ZA EDUKACIJU I ISTRAŽIVANJE

I OTAC ODGAJA

Istraživanje uključenosti očeva u odgoj u FBiH

Autorice:

Selvira Draganović
Đermana Šeta

Statistička obrada podataka:

Velid Draganović

Izdavač:

Centar za edukaciju i istraživanje "Nahla", Sarajevo
www.nahla.ba

DTP:

Senada Tahirović

Dizajn korice:

Meliha Rifatbegović-Haskić

Štampa:

Dobra knjiga, Sarajevo

Tiraž:

300

Zabranjeno je umnožavanje u komercijalne svrhe.
Publikacija je u elektronskom obliku dostupna na www.nahla.ba

Ova publikacija je štampana uz podršku FIGAP programa. Ova publikacija je besplatna i neće biti predmet prodaje. Stavovi izneseni u ovoj publikaciji su mišljenja autora/ki i ne predstavljaju nužno stavove Agencije za ravnopravnost spolova BiH, Gender centra Republike Srpske i Gender Centra Federacije BiH.

ISBN 978-9958-671-01-2

I OTAC ODGAJA

Istraživanje uključenosti očeva u odgoj u FBiH

Selvira Draganović
Đermana Šeta

NAHLA
CENTAR ZA EDUKACIJU I ISTRAŽIVANJE

Sarajevo, 2012.

SADRŽAJ

Uvod	2
1. Okvir istraživanja	8
1.1. Porodica	13
1.2. Roditeljstvo	15
1.3. Uključenost i uloga očeva u odgoju djece	16
1.4. Roditeljski odgojni stilovi	19
2. Problem istraživanja	22
2.1. Ciljevi i zadaci istraživanja	22
2.2. Hipoteze	22
2.3. Varijable	23
2.4. Metod istraživanja	23
2.4.1. Instrumenti	23
2.4.2. Obrada podataka	25
2.5. Tok istraživanja	25
3. Rezultati istraživanja	29
3.1. Demografski podaci i analiza uzorka	29
3.2. Uključenost očeva u odgoj	31
3.2.1. Percepcija očeva	31
3.2.2. Percepcija djece	33
3.2.3. Aktivnosti očeva i djece	35
3.2.4. Učestalost vremena koje očevi i djeca provode zajedno	37
3.2.5. Uključenost kroz percepciju kazne i podrške kod djeteta	38
3.2.6. Percepcija poimanja dužnosti oca i majke u odgoju i obrazovanju djece	39
3.2.7. Percepcija uključenosti oca na osnovu odgovora stručnog osoblja	42
3.3. Dominantni odgojni stil	43
3.4. Školski uspjeh djece i njegova povezanost s uključeñošću oca u odgoj djece i odgojnim stilom oca	46
4. Analiza rezultata istraživanja	54
5. Zaključak	54
6. Smjernice i preporuke	57
7. Literatura	54

Uvod

Izgraditi sigurno i funkcionalno društvo u kojem će se građani i građanke osjećati sigurno i zadovoljno daleka je vizija svakog društveno odgovornog kolektiva i pojedinca/ke. Osnovno polazište za kreiranje takvog društva jeste uspostavljanje zdravih i zrelih međuljudskih odnosa. Međuljudskim odnosima učimo se ponajviše od naših roditelja, odgajatelja, staratelja, ljudi s kojima odrastamo i koji nas odgajaju u djetinjstvu. Odlučili smo u toj širokoj lepezi odnosa i utjecaja zagrebati po površini odnosa između oca i djeteta, vjerujući da je ovaj odnos često nepravedno zanemaren i da mu se ne posvećuje neophodna pažnja, a da je njegov značaj od izuzetne važnosti za uspostavljanje zdravih društvenih temelja. Stoga smo u ovom istraživanju pokušali analizirati odnose između oca i djeteta i implikacije tog odnosa na društvo, kao i ulogu koju otac ima u djetetovom životu. Također smo željeli promisliti odnos koji društvo ima prema muškarcu kao ocu i o barijerama koje postoje na putu intenzivnijeg uključivanja očeva u odgoj njihove djece.

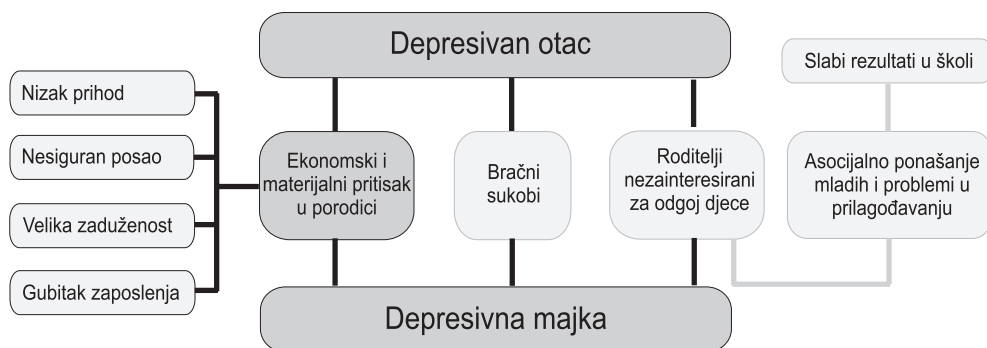
Nedostatak ranijih konkretnih istraživanja o ovom pitanju kod nas, metodološki izazov odabira najadekvatnijih metoda koje će vjerno prikupiti stavove oca, majke i djeteta iz iste porodice te povremena nespremnost porodica da učestvuju u istraživanju bili su samo neki od problema s kojima smo se suočili pri radu na ovom istraživanju. Bez obzira na to, pokušali smo ponuditi početne nalaze o ovoj veoma značajnoj i kompleksnoj temi, nadajući se da će oni poslužiti kao smjernice za dalja istraživanja u ovom smjeru.

Ovom projektu doprinijeli su mnogi ljudi, svojim radom, savjetima, preporukama i literaturom. Svima njima zahvaljujemo od srca, a posebno: Dini Sijamhodžić-Nadarević, Adili Kadrović, Aidi Lepirica, Ireni Lovrić, Jasmini Đonlić-Lokmić, Lejli Hasandedić, Mireli Vrana, Muberi Pozder, Selmi Peštalić, Suniti Dautbegović, Zini Drnda, Elmini Mušinović i Velidu Draganoviću.

okvir istraživanja

1. OKVIR ISTRAŽIVANJA

Bosna i Hercegovina u postratnom periodu još uvijek se nosi s posljedicama rata, ekonomskom nerazvijenosti, povratkom raseljenih i izbjeglih lica u predratna naselja, liječenjem ratom izazvanih trauma i mnogim drugim socio-psihološkim problemima. Bh. porodice pogađa siromaštvo i niži kvalitet života. Osim toga, izvanporodične varijable u našoj zemlji odražavaju se na sve lošije odnose unutar porodica i među supružnicima (uslijed socijalno-ekonomskog pritiska), te rezultiraju: ovisnošću o psihoaktivnim supstancama, alkoholizmom, nasiljem u porodici, maloljetničkom delinkvencijom, samoubistvima, incestom i slično. U društvu s visokom stopom nezaposlenosti u kojem preko polovina stanovništva živi u teškim uvjetima, a ostatak se nekako snalazi (40,3%), dok je svega 12,6% onih koji su zadovoljni svojim trenutnim prihodima (Socijalna uključenost u BiH, UNDP/IBHI) neminovno je očekivati brojne probleme koji se, uslijed raznih socioekonomskih pritisaka, prenose i na prostor unutarporodičnih odnosa. Usto, teški ratni zločini i genocid uvećali su broj jednoroditeljskih porodica (uglavnom bez oca), čiji broj je sa 1.535 iz 1991. godine skočio na 15.775 takvih porodica u 1997. godini (Pašalić-Kreso, 2004). U ovakvim okolnostima, za očekivati je različite oblike subjektivnog siromaštva kao i pojavu mnogih vrsta nasilja, od nasilja u porodici, do vršnjačkog nasilja i slično. Ovi problemi se neizbježno prelijevaju iz porodica u školu i obratno što bi se moglo povezati i s rastućim trendom kriminaliteta i nasilja u školi i porodici. Nizak socioekonomski standard, visoka stopa nezaposlenosti, porodično i vršnjačko nasilje, maloljetnička delinkvencija, narušeni porodični odnosi, povećana stopa razvoda braka i slično su trenutno važni problemi ove zemlje u tranziciji. Problem odnosa u porodici stoga je veoma aktuelan. Stručnjaci/kinje i profesionalci/ke iz mnogih disciplina, vladinih i nevladinih institucija zanimaju se za ovaj problem i pokušavaju iznaći neka rješenja. Kod ovog kompleksnog problema stoga je nužno baviti se i samom porodicom kao i utjecajem njenih glavnih aktera/ki (prije svih roditelja) na djecu.

Slika 1: Utjecaj siromaštva i ekonomskog pritiska na porodicu
(Socijalna uključenost u BiH, UNDP/IBHI)

Kako se navodi u “Strateškom planu za prevenciju nasilja u porodici za Federaciju Bosne i Hercegovine (2009-2010)” pitanje nasilja u porodici je posebno u posljednje dvije decenije postalo predmet interesovanja međunarodnih organizacija i to kako vladinih, tako i nevladinih. Tako su na međunarodnom nivou usvojene pravne norme, politički sporazumi, smjernice, preporuke i praktični savjeti. Međunarodne norme i smjernice donijeli su Ujedinjeni narodi (UN), Vijeće Evrope i Evropska unija (EU)¹.

Kad je riječ o pregledu pravnog okvira u Federaciji Bosne i Hercegovine za oblast nasilja u porodici potrebno je naglasiti da se poštivanje ljudskih prava i sloboda ostvaruje u skladu s članom II. A. 2. Ustava Federacije BiH u kojem stoji da će Federacija BiH osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ovakva primjena ima prioritet nad svim zakonima. Zakoni koji konkretnije reguliraju oblast nasilja u porodici u Federaciji BiH su:

- *Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine Federacije BiH”, br. 36/03, 21/04 i 18/05)*
- *Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine Federacije BiH”, br. 35/05)*
- *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine Federacije BiH”, br. 22/05 i 51/06).*

Navedeni zakoni predstavljaju pravni okvir u FBiH koji obuhvata problem nasilja u porodici. Pored ovih zakona, potrebno je naglasiti da postoje i drugi značajni zakoni i dokumenti koji su na snazi na nivou Bosne i Hercegovine, a koji u pojedinim svojim segmentima reguliraju i oblast nasilja u porodici, rodno zasnovano nasilje, nasilje nad djecom i rodnu ravnopravnost i za FBiH, a to su:

¹ Ti dokumenti su: Povelja Ujedinjenih naroda (1945), Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka (1948), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979) i opće preporuke UN Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena (br. 12 iz 1989. godine i br. 19 iz 1992. godine), Konvencija o pravima djeteta (1989), Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj dobi za brak i registriranju brakova (1962), Konvencija o zabrani trgovine ljudima i iskorištavanju prostitucije drugih (1949), Konvencija o eliminaciji rasne diskriminacije (1965), Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama (1999), Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), Evropska socijalna povelja (1961) i Revidirana Evropska socijalna povelja (1996), Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (1989), Preporuka br. R (85) o nasilju u porodici, Preporuka br. R (2002) 5 o zaštiti žena od nasilja, Preporuka br. R (2000) 1450 o nasilju nad ženama u Evropi, Preporuka br. R (1582) nasilje nad ženama u porodici, Preporuka br. R (2004) 1681 kampanja za borbu protiv nasilja u porodici, Preporuka br. R (90) 2 o socijalnim mjerama u vezi sa nasiljem u porodici, Preporuka br. R (2001) 16 o zaštiti djece od seksualne eksploatacije, Rezolucija o nasilju nad ženama (1986), Rezolucija o potrebi pokretanja kampanje širom Evropske unije za nultu toleranciju prema nasilju nad ženama (1997), Rezolucija o borbi protiv muškog nasilja nad ženama (2006), Mapa puta od 2006 – 2010 (Putokazi ka ravnopravnosti žena i muškaraca), Pekinška deklaracija sa Platformom za akciju (1995), Milenijumska deklaracija i milenijumski razvojni ciljevi (2000).

- *Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini* (“Službeni glasnik BiH”, br. 16/03)
- *Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine, usvojen od Vijeća ministara (septembar 2006. godine)*
- *Strateški plan za prevenciju nasilja u porodici za Federaciju BiH – 2009-2010*
- *Rezolucija o borbi protiv nasilja nad ženama u porodici* (“Službeni glasnik BiH”, br. 15/08)
- *Rezolucija o sprečavanju maloljetničke delinkvencije i postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima* (“Službene novine Federacije BiH”, br. 10/08)
- *Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007-2010 BiH* (“Službeni glasnik BiH”, br. 64/07)
- *Strategija protiv maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini (2006-2010)*, (“Službeni glasnik BiH”, br. 14/08)
- *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom* (“Službene novine Kantona Sarajevo”, br. 16/02, 8/03, 2/06 i 21/06)
- *Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom* (“Službene novine Tuzlanskog kantona”, br. 12/00)

Nasilje u porodici kao značajan porodični problem utječe na najintimnije ljudske veze. To je aktuelan problem u svijetu i svojstven je svim zajednicama. Posljednjih godina u bh. društvu nasilje u porodici postalo je vidljivije zahvaljujući naporima i kampanjama raznih društvenih aktera, stoga su i njegove veoma razorne posljedice postale prepoznate u zajednici. Iako je pravni okvir u FBiH, kako smo ranije vidjeli, prilično dobar, žene se i dalje moraju boriti s predrasudama i tradicionalnim mentalitetom koji nasilje doživljava kao “porodičnu stvar”. Čest je slučaj da djeca iz porodica u kojima je prisutno nasilje, bez adekvatnog tretmana i brige društva i sami postanu nasilnici i tako nastavljaju međugeneracijsko prenošenje negativnih modela ponašanja. Isto tako, zanemarivanje i zlostavljanje djeteta može potaknuti njegovo agresivno ponašanje u adolescentnoj i odrasloj dobi što se zauzvrat može odraziti u nasilju i agresivnosti unutar zajednice i društva općenito. Istraživanja pokazuju da djeca najčešće postaju agresivna i nasilna jer su bila izložena nepovoljnim utjecajima u porodici ili rjeđe izvan nje (Flouri, 2005). Porodica, majka i otac posebno, igraju veoma važnu ulogu u psihičkom i fizičkom razvoju djece.

Uloga očeva u djetetovom razvoju je bila dugo zanemarivana sve dok se u istraživanju majčinstva nije primijetila važnost utjecaja oca na dijete. Istraživanja uloge oca počela su znatno kasnije u odnosu na ispitivanje uloge majke u odgoju djeteta. Godine 1975. Michael Lamb oca opisuje kao zaboravljenog sudionika u djetetovom razvoju (Lamb, 1975). Uistinu je dugo bilo tako. Sve do sredine ‘70-ih otac se posmatrao kao “biološka

nužnost koja igra minornu ulogu u socijalnom i emocionalnom razvoju djeteta” (Lamb, 1975). Istraživanja provedena u Australiji, Izraelu, Indiji, Italiji, Japanu i Americi pokazuju da su majka i otac važni socijalizacijski faktori koji igraju različitu ulogu u djetetovom životu (Čudina-Obradović, 2006). Povezanost uključenosti oca u odgoj djeteta i školskog uspjeha djece potvrđena je u mnogim istraživanjima (Dunifon i Kowaleski-Jones, 2000.; Fisher et al., 2003.; Klarin, 2000). Djelujući stimulatивно na dijete važna uloga oca je u socijalnom, emocionalnom i intelektualnom razvoju (Jaffe, Moffitt, Caspi i Taylor, 2003). Istraživanja u zapadnoevropskim zemljama potvrdila su važnost očeva u odgoju djece kao i povezanost očevog ponašanja s ponašanjem djece. Pokazano je da u porodicama u kojima je slab kontakt djece s očevima ili je otac odsutan, djeca ispoljavaju impulsivno i nestašno ponašanje, sklonija su ispadima i destruktivnom ponašanju (Dogra, Parkin, Frake i Gale, 2002). Odsutnost oca je također faktor rizika u djetetovom zdravlju, a odnosi majke i oca u direktnoj su vezi s budućim odnosima koje će djeca stvarati kad porastu, pri čemu je očevo antisocijalno ponašanje direktno povezano s ponašanjem djeteta i to mnogo više od antisocijalnog ponašanja majke. Djeca se u porodici uče nepoštovanju, nesigurnosti i nasilju i ono postaje obrazac njihovog ponašanja, te ako su djeca izložena nasilju, posmatraju nasilje ili žive u porodicama u kojima se nasilje odobrava i sama postaju nasilnici (dječaci) i žrtve (djevojčice). Zbog toga je jedan od važnijih koraka na putu ka preveniranju problema i nasilja u porodici pravilno razumijevanje uloge i utjecaja oca na razvoj ličnosti djeteta i njegovog/njenog samopouzdanja i preventivno djelovanje kako bi se prekinulo međugeneracijsko prenošenje negativnih obrazaca ponašanja.

Jedno od najranijih istraživanja djece kod nas upravo u smislu roditeljskog prakticiranog načina usmjeravanja društvenog razvoja djeteta u porodici proveli su Dizdarević i Muradbegović 1968. godine. Oni su mjerili razlike u percepciji tipičnih vidova djelovanja roditelja i percepciju postupka roditelja u slučajevima kad dijete griješi (Dizdarević, 2002). Situacija u bh. društvu i porodici se znatno usložnila od tada zbog mnogih gore već navedenih faktora. Novija istraživanja i ispitivanja odgojnih stilova kod nas radili su Pašalić-Kreso, 2004. i Alić, 2007. Najrelevantnija istraživanja u BiH koja su dijelom važna za temu ovog istraživanja: “Vršnjačko nasilje u osnovnim školama”, Udruženje Vesta, 2009. i “Istraživanje dimenzija maskuliniteta i nasilja” među mladim muškarcima u dobi od 13 do 19 godina na području Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, CARE & ICRW, 2007.

Kad je riječ o roditeljstvu, a imajući u vidu patrijarhalnu prirodu bh. društva jasno je da se priprema za preuzimanje roditeljskih uloga u životu odvija i kroz jasnu diferencijaciju

spolnih pozicija u porodici (rodnih uloga)². Prema Slavkin i Straight (2000) rodne uloge su vjerovanja o načinima na koji su individualne, porodične, zajedničke i društvene uloge definirane rodom. Tradicionalna podjela rodnih uloga često je prisutna u bh. porodicama u kojima se muškarca posmatra kao opskrbitelja, a ženu kao osobu odgovornu za odgoj djece i obavljanje kućnih poslova. Muškost se definira kroz nezavisnost, asertivnost, racionalnost i agresivnost (Eagly i Steffen, 1984; Eagly, 1987), a ženskost kroz njegu, osjetljivost i emocionalnost (Slavkin i Stright, 2000, Bem 1981). Činjenica je stoga da u tradicionalnom poimanju porodice postoje odvojene dvije sfere, muška/javna i ženska/privatna u kojoj je žena zadužena za kućne poslove i odgoj djece. Ovakva podjela uloga se još uvijek znatno primjećuje u bh. društvu i praksi zbog čega je nužno i u ovom istraživanju uočiti ne samo moguće sličnosti i različitosti na liniji spolnog grananja uzorka nego i ispitati refleksiju tradicionalnih uloga na odgoj djece.

U vezi s ovim navodimo i stavove koje su mladići iz navedene studije CARE & ICRW ponudili kao svoje viđenje korijenskih uzroka i posljedice nasilja te njihovu međusobnu povezanost. U većini grupa mladići su primijetili da njihove analize ukazuju na cikličnu prirodu nasilja, odnosno izloženost porodičnom nasilju. U gotovo polovini gradova mladići su identificirali porodično nasilje kao ključni uzrok daljeg nasilja. Mladići su objasnili da bi djeca koja su bila izložena fizičkom ili emocionalnom zlostavljanju kod kuće bili mnogo vjerovatniji počinioci nasilja. Usto, ovi mladići prave snažne veze između osjećaja neadekvatnosti, ponekad zbog ranijeg emocionalnog ili fizičkog zlostavljanja, i upotrebe nasilja. U nekoliko gradova su naveli i seksualnu ljubomoru i pripadajuće osjećaje nesigurnosti kao uzroke nasilja. Sve ovo govori u prilog ranije navedenim faktorima koji utječu na antisocijalno ponašanje djece - od ponavljanja obrazaca ponašanja, niskog nivoa samopouzdanja i nadekvatnosti te rodnih stereotipa i očekivanja po kojima se nasilje i kontrola dovode u vezu s muškošću.

Uzevši sve navedeno u obzir, primarna svrha ovog istraživanja jeste prvenstveno afirmirati i promovirati uključenost bh. očeva u odgoj djece koja bi, prema navedenim istraživanjima, trebala doprinosti umanjenju negativnih obrazaca ponašanja i boljem uspjehu djece, te omogućiti pružanje pozitivnih primjera djeci u porodici i društvu općenito. Upravo su ova svrha i cilj dio šire strategije prezentirane u GAP - Gender akcionom planu iz 2007. godine koji sadrži 15 prioritetnih oblasti/poglavlja na kojima je potrebno dalje sistemski raditi, a u svrhe poboljšanja rodne ravnopravnosti i smanjenja rodne diskriminacije. Poglavlje 13. "Uloga muškaraca" direktno je usmjereno na ulogu muškaraca, a aktivnost 5 poglavlja 13. "Provesti istraživanje o uticaju i ulozi

2 "Niko ne pita gdje ja idem, ili kada ću se vratiti kući, dok moja sestra ima ograničenja. Ona ne može ni minute zakasnuti... Ja opravdam ovako ponašanje svojih roditelja, jer neko mora da brine o ovim stvarima", mladić, Podgorica, "Istraživanje dimenzija maskuliniteta i nasilja", CARE/ICRW, 2007.

očeva u razvoju ličnosti i vaspitanju djece” u velikoj mjeri se preklapa s predmetom ovog istraživanja. Također, u “Planu provedbe Strateškog plana za prevenciju nasilja u porodici za FBiH (2009-2010)” Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke navodi se da je jedna od tri značajne cjeline za obuku stručnog osoblja o navedenim problemima upravo “Uloga porodice kao temelja društva u prevenciji nasilja u porodici” (Izveštaj o provođenju strateškog plana za prevenciju nasilja u porodici za FBiH: 2009-2010, Gender Centar FBiH, 2010).

Za postizanje navedenog cilja neophodno je bilo operacionalizirati i ispitati uključenost očeva u odgoj djece, dominantne stilove roditeljstva (očevi i majke) i ispitati njihovu povezanost s djetetovim školskim uspjehom. Ovo smo definirali specifičnim zadacima istraživanja koje smo kasnije postavili u hipoteze.

Na početku smatramo neophodnim detaljnije predstaviti sam problem istraživanja, počevši od porodice, roditeljstva i roditeljskih stilova. Nadamo se da će analiza dobijenih rezultata biti korisna za dalje usmjeravanje stručnjacima/kinjama i institucijama koje rade s djecom/žrtvama/porodicama i da će omogućiti i teorijski temelj za realizaciju kampanja usmjerenih ka promjeni ponašanja i stavova muškaraca/očeva o njihovoj ulozi u odgoju djece i utjecaju na dijete i dječiji uspjeh i razvoj, a time i na cjelokupno društvo.

1.1. Porodica

Funkcionalna porodica je temelj zdravog društva. Suprotnost zdravoj porodici je disfunkcionalna porodica koja ne mora nužno proizlaziti iz nepotpune porodice, nego prije iz porodice s poremećenim odnosima, odnosima u kojima ne dominiraju ljubav, razumijevanje i solidarnost. To je, zapravo, oštećena porodica u kojoj nepovoljni međusobni odnosi mogu proizvesti nepovoljnu emocionalnu klimu koja dalje može nepovoljno djelovati na ukupan psihofizički razvoj djece (poremećaji ličnosti, problemi u uspostavljanju/ostvarivanju i održavanju veza i relacija u odrasloj dobi i slično). Jedna od osnovnih karakteristika ovakve porodice jeste postojanje sukoba i agresije gdje su odnosi između djece i roditelja hladni i zanemareni, te mogu biti okarakterizirani razdražljivošću, svađom, nasiljem, omalovažavanjem, manipuliranjem, manjkom topline, prihvatanja, brige, nadzora, povezanosti, podrške ili roditeljskom emocionalnom nedostupnošću, što rezultira dječijim osjećajem otuđenosti i odbačenosti (Repetti, Taylor i Seeman, 2002, prema Čudina-Obradović, 2006). Usto, među faktore rizika koji nepovoljno djeluju na dječiji razvoj spada i negativno emocionalno doživljavanje i neprihvatljivo ponašanje koje je ponajviše podstaknuto trajnom izloženošću roditeljskim sukobima, čime nekvalitetno roditeljstvo potiče agresivno i delinkventno ponašanje (Gerard i Buehler, 1999, prema Čudina-Obradović, 2006).

Istraživanja koja su rađena na području Bosne i Hercegovine vezano za dom i porodicu pokazuju da opća percepcija jeste da se odgoj djece veže specifično za žene, a da se muškarci vežu za obavljanje tzv. muških poslova. Na tom osnovu grade se stereotipi, po kojima je dominantna uloga žene kao majke i muškarca kao oličenja snage i moći i još uvijek je evidentna podjela na ženska i muška zanimanja. Tradicionalni kulturni obrasci diktiraju rodne uloge prema kojima se muškarac, i to najčešće otac ili najstariji muški član porodice, smatra “glavom kuće”, dok ženi pripada uloga brige o porodici, odnosno javna sfera pripada muškarcu, a privatna ženi. (CEDAW izvještaj, 2006-2009, Gender centar FBiH) Ova binarna podjela podrazumijeva podjelu između javne i privatne sfere, rezervirane za muškarca i ženu, a koja dolazi do izražaja najviše u zajednici muškarca i žene (ibid). U društvu s rodnim stereotipima djeca usvajaju rodne uloge koje nisu uvijek pravedne za oba spola. Mnoge su stvari koje utječu na stavove i ponašanje djece u odnosu na ove uloge, ali najjači utjecaj u njihovom kreiranju ima porodica. I iako i očevi i majke prenose rodne stereotipe na svoju djecu, istraživanja pokazuju da su očevi ti koji to čine više od majki (Ruble, 1988, prema Witt, 1997). Istraživanja o različitoj socijalizaciji dječaka i djevojčica pokazala su da postoji malo razlika u načinu na koji se roditelji odnose prema sinovima i kćerima kad je riječ o tradicionalnim dimenzijama odgoja (permisivnost, restriktivnost, nadzor, odgovaranje na potrebe djeteta i toplina), ali jedna je dimenzija na kojoj ih ipak tretiraju različito, a to je ohrabrivanje rodno tipiziranih aktivnosti (Maccoby i Jacklin, 1974; Huston, 1983; Lytton i Romney, 1991, prema Kamenov, Huić, Jugović, 2010). U takvom okruženju i takvim pozicijama (ne)moći koje su dodijeljene muškarcu i ženi, ženi je mnogo teže utjecati na razbijanje takvih uvjerenja, teže joj je napustiti porodični dom, pa čak i iznijeti u javnost probleme prisutne u porodičnom domu. Dominantan stav javnosti odražava i njeguje mit o ženi-majci, domaćici, “stubu porodice” i seksualnom objektu. Stereotipizacija uloge žene stoga je sveprisutna u školskim udžbenicima, medijima, prilikom zapošljavanja i u drugim javnim sferama (ibid). Ipak, porodice se danas sve više mijenjaju i sve je više porodica u kojima oba roditelja rade van kuće. Iako je to tačno, i dalje postoji tzv. “druga smjena” koju žena preuzima nakon povratka s posla i nastavlja raditi dodatnih nekoliko sati (Hochschild, 2003, prema Stephens, 2009). Rezultati jedne studije (Craig 2006 prema Stephens, 2009) govore o tome kako ne samo da majke sveukupno provode više vremena s djecom od oca, nego također da one u to vrijeme rade više stvari istovremeno, više fizičkog posla i drže se mnogo strožeg vremenskog rasporeda, provode više vremena same s djecom i sveukupno preuzimaju više odgovornosti za njih. Ovo vrijedi bez obzira na to da li su majke zaposlene ili ne. Očevi, s druge strane, više vremena provode igrajući se s djecom, razgovarajući s njima, radeći školske ili rekreativne aktivnosti. Ipak, razloge za to što majke provode više vremena s djecom od očeva ne treba tražiti samo u nespremnosti očeva da učestvuju u odgoju djece, nego i u preprekama koje se postavljaju pred

očeve koji žele biti uključeni, poput: neprilagođenog dugog radnog vremena, nedostatka usluga putem kojih bi očevi mogli neometano biti dio života svoje djece, ali ponajviše ranije objašnjenog binarnog poretka po kojem je očevima teško biti dijelom privatne sfere, kao što je ženama teško biti dijelom javne sfere.

1.2. Roditeljstvo

Roditeljstvo utječe na razvoj i mijenjanje odraslih pojedinaca. Iako je roditeljstvo relativno nov pojam, ono je donedavno podrazumijevalo isključivo majčinstvo. Kao što tvrde Čudina-Obradović (2006) zapravo, roditeljstvo se izjednačavalo s doživljajem, brigom, postupcima i odgojem isključivo majke (Martin i Colbet, 1997, Stevenson i Hinde 1998) čija se biološka predispozicija za rađanjem izjednačavala s “majčinskim nagonom” te “jedinim ispravnim kvalitetnim izvorom brige za dijete”. Uočivši nedostatke ovakve prakse te zakinutost u kvalitetu odnosa otac-dijete, ovaj trend se značajno promijenio u posljednje vrijeme te se uz majčinstvo, kao roditeljstvo proučava i očinstvo. Izučavanje očinstva se najprije razmatralo u smislu utjecaja odsutnosti oca na socijalizaciju dječaka (Biller, 1970, Hetherington, 1989), kasnije kao neophodna podrška majčinstvu (Aldous, Mulligan i Bjarnson, 1998, Kalmijn, 1999), u novije vrijeme i kao važan samostalni odgojni utjecaj (Brayfield, 1995) te danas kao savremeno očinstvo (Settles, 2000), odnosno očevu potpuno ili parcijalno preuzimanje uloge koja se ranije isključivo smatrala “majčinskom”.

Modernija istraživanja temeljitije raščlanjuju očevu uključenost tako da se primijećene aktivnosti savremenih očeva posmatraju kao kognitivne (npr., razmišljanje o djetetu), emocionalne (npr., pokazivanje nježnosti) i vanjsko ponašanje (npr., igranje), a tome se dodaju materijalno zbrinjavanje djeteta, moralni odgoj i emocionalna podrška majci (Day et al., prema Obradović-Čudina, 2006)³. Pitanja kojima su se istraživači/ce bavili/e su uključenost očeva po vremenu (učestalost), vrsti aktivnosti (očinska praksa) te očevu bavljenje djetetom. Dokazano je da očeva uključenost i igra s djetetom, poticanje djeteta na razgovor o problemima znatno poboljšavaju djetetov socio-emocionalni razvoj, prilagodbu i zadovoljstvo životom u adolescenciji i odrasloj dobi, djetetov intelektualni razvoj, socijalne kompetencije i unutrašnji lokus kontrole, osjećaj da upravljaju svojim postupcima bez vanjskog uplitanja (Obradović-Čudina, 2006).

Istraživanja majčinog i očevog uključenja i bavljenja djecom pokazuju da se ova dva oblika roditeljstva razlikuju ne samo prema količini uključenosti, vrsti dominantnih

3 Henderson (2007) je u Škotskoj ispitivao 177 muškaraca koji u kući najviše provode vrijeme na ovim aktivnostima: obroci, TV i igre, a van kuće na ovim: odlazak u park/izlet, odlazak s djecom na vannastavne aktivnosti, obroci vani (prema *Father Figures Survey*, Henderson, 2007).

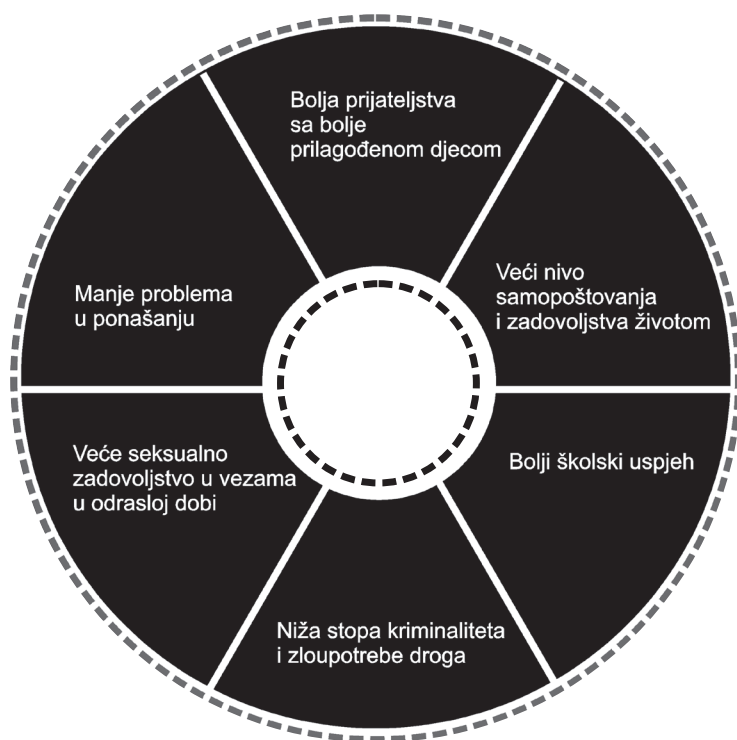
aktivnosti i omjeru zastupljenosti temeljnih dimenzija roditeljstva (emocionalnosti i kontrole), vrsti i načinu odnosa prema djetetu i specifičnim i različitim udjelima i posljedicama, nego i stavovima prema majčinskoj i očinskoj praksi ili stereotipnim vjerovanjima o roditeljstvu. Prema ovakvim stereotipnim uvjerenjima, dužnost žena je da se prvenstveno brinu o djeci, one više štite djecu nego očevi, a očevi se zaštitnički postavljaju više prema djevojčicama nego prema dječacima. Zanimljivi su rezultati ispitivanja stavova o zadacima majki i očeva u domaćinstvu i odgoju djeteta koji su dobijeni na temelju istraživanja provedenog u 12 zemalja Evropske unije i u Norveškoj. Ispitano je ukupno 10.000 sudionika/ca 2003. godine, a ispitanici su trebali označiti zadatke kao “majčin”, “očev” ili “zajednički”. Popis je sadržavao sljedećih 12 zadataka: igranje sportskih igara; vođenje djece na vannastavne aktivnosti; mijenjanje pelena, odijevanje i izbor odjeće; vođenje ljekaru; pomaganje u školskim zadaćama; hranjenje; kupovanje igraćaka; davanje džeparca; kažnjavanje; stavljanje djece u krevet i odgovaranje na dječija pitanja (Apparala, Reifman i Munsch, 2003, navedeno u Čudina-Obradović, 2006). Rezultati su pokazali jak utjecaj tradicionalnih rodnih uloga na samo roditeljstvo te da su egalitarniji pristup obavljanju navedenih zadataka imale mlađe osobe, žene i osobe liberalne političke orijentacije. Osim toga, egalitarnije stavove su pokazali stanovnici/ce iz bogatijih zemalja s individualističkom vrijednosnom orijentacijom i boljim položajem žena. (Čudina-Obradović, 2006). Ako se osvrnemo na bh. društvo uočiti ćemo da Bosna i Hercegovina nije bogata zemlja, da naše društvo još uvijek ne pokazuje značajne znakove individualističke orijentacije i da položaj žena nije na najboljem nivou⁴. Sve to, zajedno s tradicionalnim patrijarhalnim nasljeđem i podjelom rodnih uloga, utječe na stavove o roditeljstvu i ulogama majki i očeva u odgoju djece u Bosni i Hercegovini. Stoga i ovo istraživanje predstavlja pokušaj i napor da se ova tematika ispita u našem društvu.

1.3. Uključenost i uloga očeva u odgoju djece

Očevi, kao i majke, igraju nezamjenjivu ulogu u životu svoje djece. To potvrđuju sva istraživanja provedena o utjecaju očeva na razvoj djece. Dok je u prošlosti “dobar otac” bio jedini hranitelj koji je radio za porodicu te se brinuo da je ponašanje njegove djece odgovarajuće zadatim rodnim ulogama, danas se “dobar otac” brižljivo i nježno brine za svoju djecu provodeći uz njih mnogo vremena te ističući i učeći djecu jednakosti među spolovima (Lamb i Tamis-Lemonda, 2002). Očeve karakteristike i osobine ličnosti od

⁴ Izvještaj UNDP-a “Socijalna uključenost u BiH” iz 2007. pokazao je da muškarci i žene u BiH nemaju jednake dužnosti u domaćinstvu i da žene češće izražavaju svoju isfrustriranost zbog pretjeranih dužnosti u domaćinstvu. Gotovo polovina ispitanica (49,7%) smatra da u kući imaju previše obaveza, dok svega 23,8% muškaraca smatra to isto. Ovakav rezultat postaje jasniji kad se vidi da su žene daleko češće od muškaraca zadužene za kuhanje (83,1% žena i 17,9% muškaraca), čišćenje (86% žena i 19,3% muškaraca), i brigu o djeci (41,3% žena i 12,2% muškaraca) (Socijalna uključenost u BiH; UNDP/INH).

manjeg su značaja za djetetov razvoj nego same veze između oca i djeteta. Ako je veza (privrženost) sigurna, topla, osjećajna i puna podrške, otac će imati pozitivan utjecaj na djetetov razvoj. Mnoga istraživanja potvrđuju važnost očeve uloge u djetetovom razvoju jer svojim učestvom u njezi i odgoju djeteta od momenta kad ono dođe na svijet i njegovom odgoju kao i odnosu s ostalim članovima porodice, otac utječe na djetetov kognitivni, emocionalni i socijalni razvoj (Lamb i Tamis-Lemonda, 2002). Iz istraživanja s očevima koji su intenzivno učestvovali u odgoju svoje djece rezultati upućuju na povećane kognitivne sposobnosti takve djece, izraženiju empatiju, manje stereotipnog razmišljanja o spolovima te bolju emocionalnu kontrolu (Lamb i Tamis-Lemonda, 2002). Odsutnost oca u djetetovom odrastanju ostavlja posljedice na djecu te su djevojčice koje su odrasle bez oca povučenije i anksioznije, a dječaci kasnije pokazuju pretjeranu ovisnost i nemoć (Lamb i Tamis-Lemonda, 2002). Djeca primarno počinju da uče od svojih roditelja i to najjednostavnijim načinom, tj. oponašanjem.

Slika 2: Uključenost oca u odgoj djeteta pruža višestruku korist za cijelu zajednicu (izvor: *The Dad Deficit*, Fatherhood Institute)

Učenje oponašanjem je jedan od važnih oblika učenja u ranoj dječijoj dobi. Djeca oponašaju svoje socijalne reakcije prema reakcijama svojih roditelja. Istraživanja su pokazala da djeca općenito odbijaju ili isključuju iz igre djecu koja rješavaju probleme na ljutit i agresivan način (Carson i Parke, 1995). Iz tih istraživanja se otkrilo da su očevi predškolske djece koja su na bilo koji način odbijena od svojih vršnjaka, pokazali više ljutnje nego očevi dobro prihvaćene djece. Isto tako, djeca koju su učitelji ocijenili kao agresivnu ili niskog prosocijalnog ponašanja imali su očeve koji su se češće upuštali u obostrane izljeve negativnih osjećaja, tj., na djetetove izljeve ljutnje reagirali su ljutnjom te su zatim djeca na očeve negativne emocije uzvraćala negativnim emocijama (Carson i Parke, 1995). Na socijalizaciju djetetovih emocija utječe i način na koji se otac odnosi prema djetetovom emocionalnom izražavanju. Nekoliko istraživanja potvrdilo je da je očevo prihvaćanje djetetovih emocionalnih stanja i pružanje podrške povezano s pozitivnim vršnjačkim odnosima (i djevojčice i dječaci su općenito manje agresivni/e) (Roberts, 1994, prema Parke, 1996). Upravljanjem vlastitim emocijama i reakcijama na djetetove emocije očevi imaju najveći utjecaj na djetetove socijalne odnose s vršnjacima i prijateljima (Parke, 1996). Osim toga, roditeljsko ponašanje općenito ima utjecaja na pojavu agresivnosti kod djece. Roditeljsko ponašanje se reflektuje u roditeljskim odgojnim stilovima, a sami roditeljski stilovi utječu na ponašanje djece, djetetove osobine i samopouzdanje.

Ovdje navodimo i kao primjer nalaze iz grupa u kojima je vršeno istraživanje s mladima iz spomenutog CARE/ICRW istraživanja kod nas koji su istakli da njihove majke često podržavaju nenasilne alternative u rješavanju konflikata, posebno naglašavajući vrijednost razgovora. Mladići su također predstavili svoje majke kao aktivne protivnice upotrebe sile kod svojih sinova i kao osobe koje su uspješno utjecale na njihovo smanjenje upotrebe sile. Kod uloge oca zanimljivo je upravo to da otac, kako navode, može da bude i pobornik nasilja kod sina, ali i neko ko podržava uzdržavanje od nasilja. Veliki broj mladića je spomenuo snažan utjecaj svojih očeva na (ne)upotrebu nasilja. Npr.:

- *“U kući nikada nisam vidio oca da je digao ruku na majku. Nikada! Pokupio sam svaki oblik njegovog ponašanja i usadio ga sebi u glavu”;*
- *“Dariovi roditelji su se često svađali dok je odrastao, a ponekad bi njegov otac tukao majku, posebno kada je bio pijan. Otac ga je oduvijek učio da se ne treba tući, ali je Dario posmatrao oca kako maltretira majku. Dario osjeća da je izloženost nasilju u vlastitoj porodici imala uticaja na njegovo zlostavljачko ponašanje dok je bio dijete”;*
- *“Ne slažem se sa tim da muškarac treba tući svoju ženu. Vidio sam kako je moj otac ošamario moju majku. To je u redu, a ne da je tuče”.*

Rezultati dosadašnjih istraživanja širom svijeta (Goldman, 2005, Flouri, 2005, Lamb, 2004) pokazuju da očeva ličnost, interesi, životne okolnosti, ponašanje utječu, direktno i indirektno, na mogućnost pojave antisocijalnog ponašanja kod djece. Kvalitet i količina vremena koje otac provodi s djecom su jednako značajni, bez obzira na to da li djeca žive s ocem ili ne. Istraživanja su također pokazala da su djeca s angažiranim očevima bolji prijatelji, imaju manje problema u ponašanju, manje su izložena raznim oblicima rizičnog ponašanja (alkoholu, drogi, cigaretama), imaju nižu stopu kriminaliteta i ovisnosti, veću empatiju, veće samopoštovanje, manje bježe i napuštaju školu i imaju veće obrazovne ambicije. Očeva uključenost povoljno djeluje na školski uspjeh, socijalne vještine i uspješnost u odrasloj dobi (Pleck, 1997, navedeno u Čudina, Obradović).

1.4. Roditeljski odgojni stilovi

Sam pojam roditeljstvo je veoma širok te mu se u upotrebi uvijek ne može prepoznati pravi smisao ni značenje. On obuhvata odlučivanje za djecu, prihvatanje roditeljske uloge, redefiniranje vlastitih ciljeva, vrijednosti, ali i doživljaj vlastite vrijednosti zbog emocionalnog i materijalnog ulaganja i napora, kao i nagrade u emocionalnoj povezanosti i doživljaju djetetova uspjeha i razvoja (Čudina-Obradović, 2006). Ove nabrojane pojave bi se mogle imenovati doživljajem roditeljstva. Međutim, sam doživljaj roditeljstva podrazumijeva i roditeljsku brigu, roditeljske postupke, aktivnosti i ponašanje kao i odnos između djeteta i roditelja i to nazivamo roditeljskim odgojnim stilom.

Diana Baumrid (1971) može se nazvati “majkom roditeljskih stilova” čiji je pionirski rad razvrstavanja osnovnoškolske djece s obzirom na njihovu prilagodbu pokrenuo mnoga druga istraživanja. U ovom svom istraživanju Baumridova je istraživala kako se roditelji tih grupa djece razlikuju. Prvu grupu činila su samopouzdana, samostalna, znatiželjna, samokontrolirana i zadovoljna djeca. Njihovi su roditelji opisani kao kontrolirajući i zahtjevni, ali topli i receptivni za dječiju komunikaciju. Roditeljski stil ove grupe roditelja Baumridova je nazvala *autoritativnim* ili *demokratskim* roditeljskim stilom. Drugu grupu djece karakteriziralo je nezadovoljstvo, povučенost i nepovjerljivost, a njihovi su roditelji opisani kao rezervirani i kontrolirajući te nešto manje topli od ostalih roditelja. Ovaj stil roditeljstva nazvan je *autoritarnim* ili *autokratskim* roditeljskim stilom. Treću grupu činila su najmanje samopouzdana, samostalna i samokontrolirana djeca, čiji su roditelji okarakterizirani kao nekontrolirajući, nezahtjevni i relativno topli, to jest popustljivi ili permisivni roditelji, te se stoga taj stil naziva *popustljivi* ili *permisivni* roditeljski stil (negdje se još može naći i četvrti, ravnodušni stil). Ovi roditeljski stilovi kombinacija su roditeljskog vlastitog iskustva, različitih stavova o odgoju djece, roditeljskih problema i odnosa u braku, roditeljskih mentalno-zdravstvenih problema i slično (Dogra, Parkin, Frake i Gale, 2002).

Autoritativni (demokratski) stil na najbolji način postavlja granice koje su u odgoju važne i djeca ih bez sumnje trebaju i traže. Prema Pernar (2010), takav će roditeljski stil potencirati razvoj djetetovih osobina poput znatiželje, samouvjerenosti, samopuzdanja, nezavisnosti i dobrog školskog uspjeha. Takav roditeljski autoritet je demokratičan, on podrazumijeva i sposobnost i vještinu komunikacije s djetetom, poticanje djeteta, vođenje računa o raspoloženju djeteta, ne insistiranje na pravu odrasloga (“zato što sam ja roditelj”), tj. pravu jačega kojem se dijete mora prilagođavati. Kod djece odgajane u ovakvom roditeljskom stilu prevladavat će osjećaji povjerenja, iskrenosti, poštovanja, zrele odgovornosti. S druge strane, autoritarni (autokratski) stil roditeljstva je stil u kojem je roditelj strog, postavlja nerealno visoke zahtjeve i pri tome upotrebljava silu. Autoritarni roditelji manje pokazuju toplinu i ljubav prema djetetu. To su roditelji koji pokazuju dominaciju i moć u odnosu na dijete od kojeg očekuju poštovanje pravila, bez dodatnih objašnjenja (“zato jer ja tako želim-kažem”). Djeca autoritarnih roditelja češće se koriste agresijom kao stilom ponašanja. Posljedica autoritarnog roditeljskog stila je nizak nivo prosocijalnog, a visok nivo agresivnog i samodestruktivnog ponašanja (Deković, 1991; Deković i Janssens, 1992). Osjećaji koji kod takve djece dominiraju su strah, nepovjerenje, neiskrenost, lažno poštovanje, a oblikuje ih roditeljski odgojni stil ili način u kojem ima puno cinizma, grubosti, vrijeđanja. I na kraju, popustljivi (permisivni) roditeljski stil je stil u kome su roditelji topli prema svojoj djeci i senzitivni na njihove potrebe, ali postavljaju malo zahtjeva, slabiju strukturu u odnosu i manje su predvidivi. Stoga i ovaj roditeljski stil može dovesti do toga da su djeca impulsivna, nezrela i bez kontrole, te agresivna i nasilna.

Roditeljski odnos prema djetetu koji je brižan, topao, pun ljubavi i prihvatanja, te dosljedan i pravedan, kojim se uvažavaju prava i mišljenja djeteta, rezultira time da dijete internalizira pozitivnu sliku o sebi kao i osjećaj kompetentnosti (Harter, 1999). Općenito se smatra da se osjećaj samopouzdanja javlja tokom treće godine života, kao osjećaj ponosa kad dijete počne postizati stvari na svoj vlastiti način. U jednoj velikoj studiji, koja je obuhvatila 11.669 studenata, Avenevoli, Sessa & Steinberg (1999, prema: Alić, 2007) su ustanovili kako djeca koju odgajaju roditelji s demokratskim pristupom pokazuju daleko veće samopouzdanje, vedrinu i radost, te usmjerenost na postizanje ciljeva. Kod takve djece zabilježen je najmanji broj slučajeva psihičkih problema, izraženiji je nivo samopouzdanja, te je najmanji broj ovisnika o narkotičkim sredstvima. Nasuprot ovome, roditeljsko ponašanje koje je pretjerano posezalo za kontrolom ili potpuno odustajalo od bilo kakve kontrole (autoritarni i permisivni roditelji) imalo je za posljedicu mnogo veći procenat djece koja su iskazivala probleme u ponašanju, slabiji uspjeh u školi, manje samopouzdanje, te su najveći procenat ovisnika o narkotičkim sredstvima, pokazalo se, odgajali autoritarni na jednoj, te permisivni roditelji na drugoj strani.

problem istraživanja

2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Na osnovu ranije navedenog teorijskog okvira, a uzimajući u obzir kontekst u kojem se vrši istraživanje polazna zamisao je da se istraži nivo uključenosti oca u odgoj djece i to onako kako ga percipiraju i dijete i otac unutar iste porodice te odgojni stil oca kao i njihova povezanost sa školskim uspjehom djeteta. Također smo popratno željeli vidjeti kako članovi/ce tih porodica vide obaveze i odgovornosti roditelja u odgoju djece i kakve to implikacije može imati na porodicu, te kakva je percepcija stručnog osoblja u odnosu na uključenost očeva u odgoj, iako to nije bio glavni cilj ovog istraživanja.

2.1. Ciljevi i zadaci istraživanja

Opći cilj ovog istraživanja usmjeren je na ispitivanje uključenosti očeva u odgoj djece i odgojnog stila oca te njihove povezanosti s djetetovim školskim uspjehom. Opći cilj se može konkretizirati kroz nekoliko posebnih zadataka:

1. Ispitati percepciju oca o nivou uključenosti u odgoj djece
2. Ispitati percepciju djeteta o nivou uključenosti oca u njegov odgoj
3. Utvrditi prisustvo dominantnog odgojnog stila kod oca
4. Ispitati odnos uključenosti oca u odgoj djece i školskog uspjeha djeteta
5. Ispitati odnos odgojnog stila oca i školskog uspjeha djeteta
6. Ispitati odnos sociodemografskih varijabli (spol djeteta, dob, obrazovanje oca, mjesto stanovanja) i procjene uključenosti očeva u odgoj djece i dominantnog odgojnog stila oca.

2.2. Hipoteze

H1

Prva hipoteza ovog istraživanja je da bolji školski uspjeh imaju ona djeca čiji su očevi više uključeni u njihov odgoj, s obzirom na to da je povezanost uključenosti oca u odgoj djeteta i školskog uspjeha djece potvrđena u mnogim istraživanjima (Dunifon i Kowaleski-Jones, 2000; Fisher et al., 2003; Klarin, 2000) kao i da očeva uključenost povoljno djeluje na školski uspjeh, socijalne vještine i uspješnost u odrasloj dobi (Pleck, 1997, navedeno u Čudina, Obradović).

H2

Druga hipoteza ovog istraživanja je da bolji školski uspjeh imaju ona djeca čiji očevi imaju demokratski odgojni stil s obzirom na to da, prema Pernar (2010), demokratski roditeljski stil potencira razvoj djetetovih osobina, poput znatiželje, samouvjerenosti i dobrog školskog uspjeha.

H3

Treća hipoteza ovog istraživanja je da su očeva uključenost i uloga u odgoju djece uslovljeni spolom djeteta, s obzirom na to da rezultati istraživanja Apparala, Reifman i Munsch, 2003; Henderson, 2007, i CARE/ICRW, 2007, ukazuju na jak utjecaj tradicionalnih rodnih uloga na samo roditeljstvo, kao i na to da je očeva uloga i uključenost u odgoj rodno uslovljena spolom djeteta.

2.3. Varijable

Varijable koje će se mjeriti u ovom istraživanju:

1. Grupa sociodemografskih varijabli (spol, dob, nivo obrazovanja i mjesto stanovanja) – mjerenih posebno za ovo istraživanje.
2. Uključenost očeva u odgoj djece – mjerena upitnikom o uključenosti i ulozi očeva u odgoju djece koji je samokonstruiran na osnovu prethodnih istraživanja Apparala, Reifman i Munsch, 2003. u EU i Henderson, 2007. u Škotskoj, a koji uključuje 12 pitanja/indikatora uključenosti podijeljenih u pet kategorija (školske obaveze; objed; TV/igre i igrice; vrijeme van kuće; razgovor).
3. Roditeljski odgojni stil - mjeran kombiniranim upitnikom stilova i dimenzija roditeljstva prema Robinson, Mandleco, Frost, Olsen i Hart, 2001. i Pitzer, R., 2001. (40 pitanja).
4. Percipirana podrška i kazna oca kod djece – mjerena samokonstruiranim upitnikom prema istraživanjima Repetti, Taylor i Seeman, 2002. (11 pitanja).
5. Školski uspjeh djece.

2.4. Metod istraživanja

2.4.1. Instrumenti

Imajući na umu otežavajuće okolnosti za mjerenje elemenata nasilničkog ponašanja oca i prenosa takvih obrazaca ponašanja na djecu te očekivanje društveno poželjnih odgovora od ispitanika/ca, odlučili smo naše istraživanje usmjeriti ka afirmiranju uloge očeva

pena, pri čemu 1 znači “nikad”, a 5 “uvijek” (nikad, rijetko, ponekad, često i uvijek).

- **Upitnik stilova i dimenzija roditeljstva za očeve i majke** je kombinirani upitnik stilova i dimenzija roditeljstva prema Robinson, Mandleco, Frost, Olsen i Hart, 2001. i Pitzer, R., 2001. Upitnik mjeri tri stila roditeljstva: *demokratski* ili *autoritativni*, *autoritarni* ili *autokratski* i *popustljivi* ili *permisivni*. Upitnik se sastoji od 40 ajtema (13 ajtema odnosi se na demokratski stil, 14 ajtema na autoritarni stil i 13 ajtema odnosi se na popustljivi stil). Zadatak ispitanika/ca je da procijene tvrdnje na skali Likertovog tipa od pet stepena, pri čemu 1 znači “nikad”, a 5 “uvijek” (nikad, rijetko, ponekad, često i uvijek).
- **Upitnik o percipiranoj podršci i kazni oca za djecu** je samokonstruirani upitnik izrađen prema istraživanjima Repetti, Taylor i Seeman, 2002. Upitnik se sastoji od 11 ajtema, od kojih je 6 za podršku, a 5 za kaznu. Ispitanici/ce su procjenjivali/le tvrdnje u navedenom upitniku na skali Likertovog tipa od pet stepeni, pri čemu 1 znači “nikad”, a 5 “uvijek” (nikad, rijetko, ponekad, često i uvijek).

2.4.2. Obrada podataka

U obradi podataka korišteni su različiti statistički postupci. Deskriptivna analiza u vidu procenata i frekvencija korištena je za pregled uzorka i za analizu. Aritmetičke sredine i standardne devijacije prikazane su za sve skale i pojedinačne varijable. Povezanost između uključenosti oca, odgojnog stila oca i školskog uspjeha analizirana je uz pomoć Pearsonovog koeficijenta linearne korelacije.

Kompletna obrada podataka izvršena je u okviru SPSS statističkog paketa.

2.5. Tok istraživanja

Glavna aktivnost samog projekta bilo je upravo istraživanje o trenutnoj ulozi očeva u FBiH, koje je u Gender akcionom planu navedeno pod poglavljem 13. “Uloga muškaraca”, i to pod konkretnom aktivnošću br. 5 tog poglavlja: *Provesti istraživanje o uticaju i ulozi očeva u razvoju ličnosti i vaspitanju djece*. Glavne podaktivnosti projekta bile su: analiza referentne literature u odnosu na predmet istraživanja, izrada teorijskog okvira istraživanja, odabir istraživačkog tima/anketarki na terenu, priprema instrumenta i smjernice za istraživanje, te samo terensko istraživanje i analiza dobijenih podataka te rezultati i preporuke. Odabir istraživačkog tima/anketarki odvijao se putem javnog konkursa i odabira kvalificiranih kandidatkinja koje su prije izlaska na teren imale potrebne obuke za predstavljanje predmeta i cilja istraživanja, kao i predstavljanje upitnika i uputstva za prikupljanje podataka.

Odabir lokacija (urbanih i prigradskih/ruralnih) vršio se metodom slučajnog uzorka. Prikupljanje podataka vršilo se “random walk” metodom, odnosno metodom slučajnog nailaska. Anketirano stručno osoblje odabrano je prema mjestu zaposlenja u nekoj od odgojno-obrazovnih ustanova, Centru za socijalni rad, sportskom klubu, itd., na području na kojem se istraživanje provodilo.

URBANO NASELJENO MJESTO	PRIGRADSKO NASELJE/ RURALNO NASELJENO MJESTO/
Bihać (Centar, Harmani, Ozimice)	Bihać (Kulen-Vakuf)
Breza	Breza (Župča, Koritnik, Borak, Bukovik, Gornja Breza, Smailbegovići)
Ilidža (Centar, Stup II, Otes)	Ilidža (Blažuj)
Maglaj	Maglaj (Misurići, Omerdino Polje)
Mostar (Centar)	Mostar (Potoci, Bijelo Polje, Vrapčići, Gubavica, Domanovići)
Novo Sarajevo (Grbavica)	-
Sarajevo (Centar)	-
Tuzla	Tuzla (Mramor, Simin Han, G.Grabovica, Suljetovići, Breske)
Vareš (Centar, Vareš Mejdan)	Vareš (Dabravine, Striježevo, Pogar)

Nakon završenog procesa prikupljanja podataka upitnici su dostavljeni u sjedište Centra za edukaciju i istraživanje “Nahla” gdje su podaci preneseni u SPSS. Prije analize, baza podataka je pročišćena i prilagođena za statističku analizu. Odgovori otvorenog tipa su kodirani, dok su pitanja s višestrukim odgovorima pretvorena u više varijabli. Dobijeni rezultati istraživanja podvrgnuti su kvalitativnoj i kvantitativnoj obradi u zavisnosti od prirode rezultata i načina prikupljanja informacija na kojima rezultati počivaju.

Potrebno je spomenuti da su ispitanici/ce bili općenito nespremni za učešće u ovakvom vidu istraživanja te uglavnom nezainteresirani i zatvoreni. Ispitanici su se općenito pokazali skeptičnim i nesprenim na saradnju i razgovor o navedenoj temi. Kako istraživanje

nije bilo eksperimentalnog tipa, neophodno je bilo navesti svrhu i cilj istraživanja te su stoga istraživačice primijetile negodovanje među roditeljima i nerijetko odbijanje da porodica učestvuje u istraživanju. Postotak odbijanja podobnih porodica da učestvuju u istraživanju je 28,6%. Iako smo upravo zbog očekivanog ustezanja ispitanika/ca istraživanje usmjerili na uključenost roditelja, konkretnije oca u odgoj, većina ispitanika/ca ga je povezivala direktno s nasiljem u porodici te su neki zbog toga odbili učešće, iako je nemoguće jasno utvrditi razloge odbijanja.

Smatramo da ovo nije umanjilo kvalitet dobijenih podataka, jer je istraživanje bilo usmjereno ka uključenosti očeva u odgoj njihove djece. Naravno, i dalje postoji mogućnost da su i članovi/ice porodica koje su pristale da učestvuju u istraživanju davali/e socijalno poželjne odgovore. Također, pri posmatranju rezultata potrebno je imati na umu i činjenicu da su sva tri člana/ice porodice ispunjavala upitnike istovremeno i da je to također moglo utjecati na to da pojedini članovi/ice porodice (npr., dijete ili majka) daju odgovore poželjne unutar njihovog domaćinstva. Ovo su bili rizici kojih smo bili svjesni na početku istraživanja, međutim, nijedan drugi dostupan metod u okviru vremena i resursa predviđenih za ovo istraživanje nije omogućavao paralelno ispitivanje sva tri člana iste porodice (otac, majka i dijete) i usporedbu njihovih odgovora na ista pitanja, te mogućnost provjere (ne)slaganja i (ne)poklapanja stavova među članovima/cama iste porodice, što smo smatrali veoma bitnom i neophodnom karakteristikom istraživanja. Dužina upitnika i vrijeme za njegovo ispunjavanje bili su dosta prihvatljivi ispitanicima/cama, iako smo prethodno, uz nastojanja da upitnik sadrži potrebne nalaze, imali bojazan da će biti predug za popunjavanje.

S druge strane, proces anketiranja stručnog osoblja je protekao bez problema. Svi/e su uglavnom bili/e veoma susretljivi/e i pohvalili/e su samu ideju projekta i izrazili/e interesovanje za nastavak njegovog praćenja.

rezultati istraživanja

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

3.1. Demografski podaci i analiza uzorka

Istraživanje je provedeno na uzorku od 207 porodica, tj. 621 osobe (316=M i 305=Ž). Od ukupnog broja ispitanika/ca 207 je djece učenika/ca od prvog razreda osnovne škole do četvrtog razreda srednje škole, 207 očeva i 207 majki te djece.

U tabeli 1. vidi se uzorak s obzirom na spol ispitanika/ca:

Spol	N	%
Muški	316	50,8%
Ženski	305	49,1%
Ukupno	621	100%

U tabeli 2. vidi se uzorak s obzirom na mjesto stanovanja porodice:

Mjesto stanovanja	Broj porodica	%
Urbano	117	56,5
Prigradsko/ruralno	90	43,5
Ukupno	207	100,0

U tabeli 3. navodimo sastav uzorka očeva s obzirom na nivo obrazovanja i mjesto stanovanja:

Školska sprema oca

Mjesto stanovanja	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja škola	VŠS	VSS i iznad	Ukupno
Urbano	0	1	66	4	46	117
Prigradsko/ruralno	1	5	70	4	10	90
Ukupno	1	6	136	8	56	207
%	0,48	2,89	65,7	3,86	27,05	100

U tabeli 4. vidi se sastav uzorka za majke s obzirom na nivo obrazovanja i mjesto stanovanja:

Školska sprema majke

Mjesto stanovanja	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja škola	VŠS	VSS i iznad	Ukupno
Urbano	0	4	65	7	40	116
Prigradsko/ruralno	2	12	62	5	9	90
Ukupno	2	16	127	12	49	206
%	0,97	7,76	61,65	5,82	23,78	100

U tabeli 5. navodimo ukupni sastav uzorka za očeve i majke s obzirom na nivo obrazovanja:

Ukupno otac i majka

	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja škola	VŠS	VSS i iznad	Ukupno
Ukupno majka	2	16	127	12	49	206
Ukupno otac	1	6	136	8	56	207
Ukupno	3	22	263	20	105	413
%	0,72	5,32	63,68	4,84	25,4	100

U tabelama 6, 7. i 8. vidi se uzorak s obzirom na dob očeva, majki i djece.

Očevi

Dobne skupine	N	%
(28-35)	11	5,3
(36-40)	39	18,8
(41-45)	45	21,7
(46-50)	51	24,6
(51-55)	19	9,1
(56 i više)	7	3,3
Bez odgovora	35	16,9
Ukupno	207	100

Majke		
Dobne skupine	N	%
(27-35)	39	18,8
(36-40)	62	29,9
(41-45)	47	22,7
(46-50)	34	16,4
(51 i više)	13	6,2
Bez odgovora	12	5,7
Ukupno	207	100

Djeca		
Dobne skupine	N	%
(7- 10)	27	13,04
(11 – 14)	108	52,1
(15 – 18)	72	34,7
Ukupno	207	100

3.2. Uključenost očeva u odgoj

3.2.1. Percepcija očeva

Percepciju uključenosti očeva u odgoj kod očeva i kod djece, kako je ranije navedeno, mjerili smo upitnikom o uključenosti i ulozi očeva u odgoju djece za očeve, majke i djecu koji je konstruiran za potrebe ovog istraživanja na osnovu prethodnih istraživanja Apparala, Reifman i Munsch, 2003. u EU i Henderson, 2007. u Škotskoj, a koji uključuje 12 ajtema/indikatora uključenosti podijeljenih u pet kategorija (školske obaveze; objed; TV/igre i igrice; vrijeme van kuće; razgovor). Ispitanici/ce su procjenjivali/le tvrdnje u navedenom upitniku na skali Likertovog tipa od pet stepena, pri čemu 1 znači "nikad", a 5 "uvijek" (nikad, rijetko, ponekad, često i uvijek).

U tabeli 9. predstavljena je percepcija uključenosti očeva u odgoj njihove djece u odnosu na mjesto stanovanja:

Mjesto stanovanja	M	N	s.d.
Urbano	3,5212	114	,60050
Prigradsko/ruralno	3,2289	87	,61372
Ukupno	3,3947	201	,62191

U podacima u gornjoj tabeli možemo vidjeti da nešto veću uključenost u odgoj djece percipiraju očevi iz urbanih sredina sa srednjom vrijednošću $M=3.52$ uz s.d. .60.

U tabeli 10. predstavljena je percepcija uključenosti očeva u odgoj njihove djece u odnosu na nivo obrazovanja:

Nivo obrazovanja	M	N	s.d.
Bez osnovne škole	2,5000	1	.
Osnovna škola	3,3611	6	,67837
Srednja škola	3,3505	131	,64630
VŠS	3,5521	8	,46704
VSS	3,4970	55	,56746
Ukupno	3,3947	201	,62191

Prema podacima, tj., prema srednjim skorovima odgovora iz gornje tabele vidimo da su visoko obrazovani očevi percipirali veću uključenost u odgoj djece, što potvrđuje i srednja vrijednost $M=3,55$ i $3,49$ uz s.d. ,46 i ,56.

U tabeli 11. predstavljena je percepcija uključenosti očeva u odgoj njihove djece u odnosu na dob očeva:

Dobne skupine	M	N	s.d.
(28-35)	3,6250	14	,63528
(36-40)	3,6372	48	,65199
(41-45)	3,3681	48	,58367
(46-50)	3,2608	54	,54080
(51-55)	3,1629	22	,64779
(56 i više)	3,1583	10	,60661
Ukupno	3,3890	196	,62085

Prema vrijednostima srednjih skorova, kao što se može vidjeti iz gornje tabele, nešto uključeniji u odgoj djece su mlađi očevi dobi 28-40 godina, što potvrđuje $M=3,62$ i $3,63$ uz s.d. ,63 i ,65.

U tabeli 12. predstavljena je percepcija uključenosti očeva u odgoj njihove djece u odnosu na spol djeteta:

Spol djeteta	M	N	s.d.
M	3,4190	108	,62376
Ž	3,3665	93	,62193
Ukupno	3,3947	201	,62191

Iz ove tabele vidimo da rezultati nisu pokazali statistički značajnu razliku u smislu percepcije očeva o njihovoj uključenosti u odgoj u odnosu na spol djeteta.

3.2.2. Percepcija djece

U tabeli 13. predstavljena je percepcija djeteta o uključenosti oca u odnosu na mjesto stanovanja:

Mjesto stanovanja	M	N	s.d.
Urbano	3,4017	111	,67833
Prigradsko/ruralno	3,0608	85	,73039
Ukupno	3,2538	196	,71975

Prema srednjim skorovima odgovora iz gornje tabele vidimo da djeca percipiraju da su nešto više uključeni u njihov odgoj očevi iz urbanih sredina, što potvrđuje i $M=3.40$ sa s.d. ,67.

U tabeli 14. predstavljena je percepcija djeteta o uključenosti oca u odnosu na nivo obrazovanja oca:

Nivo obrazovanja	M	N	s.d.
Bez osnovne škole	3,0833	1	.
Osnovna škola	2,8611	6	,84929
Srednja škola	3,1931	126	,74264
VŠS	3,6979	8	,58067
VSS	3,3742	55	,64288
Ukupno	3,2538	196	,71975

Prema navedenim podacima i srednjim skorovima odgovora iz gornje tabele vidimo da djeca percipiraju da su najviše uključeni u njihov odgoj visokoobrazovani očevi, što potvrđuju i $M=3.69$ i $M=3,37$ sa s.d. ,58 i ,64.

U tabeli 15. predstavljena je percepcija djeteta o uključenosti oca u odnosu na dob oca:

Dobne skupine	M	N	Std. Deviation
(28-35)	3,4333	10	,78253
(36-40)	3,5461	47	,69283
(41-45)	3,1259	49	,66929

(46-50)	3,0741	54	,74881
(51-55)	3,2817	21	,62332
(56 i više)	3,0000	10	,65734
Ukupno	3,2413	191	,71813

Prema srednjim odgovorima primjetno je da djeca percipiraju veću uključenost kod mlađih očeva.

U tabeli 16. predstavljena je percepcija djeteta o uključenosti oca u odnosu na spol djeteta:

Spol djeteta	M	N	s.d.
M	3,2865	105	,71190
Ž	3,2161	91	,73082
Ukupno	3,2538	196	,71975

Na osnovu navedenih rezultata, nije primjetna statistički značajna razlika u percepciji između djevojčica i dječaka.

U tabeli 17. navodimo aktivnosti koje i očevi i djeca u našem uzorku percipiraju kao najčešće zajedničke kategorije aktivnosti od navedenih pet.

Član/ica porodice	1. Objed		2. Razgovor	
	N	Subset for alpha = 0.05	N	Subset for alpha = 0.05
Otac	207	4,14	207	4,04
Dijete	206	4,21	207	4,25
Sig.		,413		,096

Nakon toga slijede školske obaveze, TV/igre i igrice i vrijeme provedeno van kuće (šetnja, trening, vannastavne aktivnosti...). Različito je učešće očeva u odgoju kroz kategorije aktivnosti, a prema spolu djeteta i to očevi s djevojčicama više rade školske obaveze i zadatke (M=3,18 prema M=2,94 za dječake) i šetaju (M=3,08 prema M=2,88 za dječake), a s dječacima razgovaraju (M=3,88 prema M=3,53), gledaju TV i igraju igre/igrice (M=3,09 prema 2,75), bave se sportom i treningom (M=2,92 prema M=2,67).

U tabeli 18. upoređena je percepcija uključenosti očeva u odgoj njihove djece i percepcija djece o uključenosti njihovih očeva u odgoj:

		Subset for alpha = 0.05
Član/ica porodice	N	M
Dijete	196	3,2538
Otac	201	3,3947
Sig.		,125

Podaci iz ove tabele ukazuju na to da nema statistički značajne razlike kod poređenja sveukupne percepcije uključenosti očeva u odgoj njihove djece i percepcije djece o uključenosti očeva u njihov odgoj, što se može potvrditi i uporedbom ranije navedenih rezultata o percepciji očeva i djece po pojedinačnim varijablama.

3.2.3. Aktivnosti očeva i djece

Vidjeli smo da nalazi u prethodnom dijelu ukazuju na to da su dvije aktivnosti koje očevi i djeca najčešće rade zajedno objedi i razgovor. Pored ovog upitnika, očevima, majkama i djeci postavili smo i otvoreno pitanje u kojem smo tražili da kratko opišu aktivnosti koje rade kada su zajedno (pitanje br. 4 u upitniku). Iz ovih odgovora navodimo aktivnosti koje očevi navode da najviše rade s djecom (uglavnom su svi navodili po nekoliko stvari):

- *objedi* - 67 (dječaci 30, djevojčice 37)
- *razgovor* – 63 (dječaci 33, djevojčice 29)
- *gledanje TV-a* - 59 (dječaci 34, djevojčice 25)
 - *utakmice* - 16 (sve dječaci)
- *šetnja/izlet* - 46 (dječaci 21, djevojčice 25)
- *zadaca i školske aktivnosti* - 33 (dječaci 15, djevojčice 18)
- *igre: šah, karte, kompjuterske...* - 45 (dječaci 26, djevojčice 19)
- *sport i sportske aktivnosti* - 33 (dječaci 21, djevojčice 12)
- *poslovi oko kuće i u kući* - 23 (dječaci 17, djevojčice 4)
- *sve muške poslove* (14 dječaci)

Ovi nalazi ukazuju na to da, shodno nalazima u teorijskom dijelu, i očevi iz našeg uzorka s djecom rade aktivnosti slične onima koje Henderson nalazi u svom uzorku. Također, ovdje vidimo da su određene aktivnosti koje otac radi s djecom rodno uslovljene, o čemu će naknadno biti riječi u analizi rezultata.

U nastavku navodimo također i primjere nekih odgovora koje su očevi, majke i djeca navodili kod odgovor na pitanje br. 4:

Očevi:

Sa svojom djecom provodim puno vremena, radim razne poslove u poljoprivredi, u šumi, oko mašina, moja djeca su zavoljela moje poslove, učim ih voziti auto, traktor, itd. ispunjavam im želje...

(VKV radnik)

Veoma dugo vremena provodimo zajedno, dosta mi pomaže, razgovaramo i on iznosi svoje mišljenje o onome što misli da nije uredu.

(rudar)

Moja djeca sa mnom rade sve što muškarac radi u domaćinstvu.

(ekonomist)

Skijamo, plivamo, vodimo psa u šetnju.

(arhitekt)

Radimo zadaću i učimo engleski.

(mašinski tehničar)

Djeca:

Jedemo, gledamo TV, navijamo za reprezentaciju i tada sam najsretniji.

(dječak, 15 godina)

S babom pričam o fudbalu i Allahu.

(dječak, 9 godina)

Svaka provedena minuta sa mojim ocem mi je vrlo draga.

(djevojčica, 13 godina)

Ja i brat učimo s ocem, šetamo, igramo šaha, radimo oko drva i uglja.

(dječak, 10 godina)

Majke:

*Djeca puno uče od oca o tome kakvi trebaju biti i kako poštovati drugog i drugačijeg.
(frizerka)*

Svakodnevno poslije posla svi zajedno imamo obavezan briefing o događajima tog dana.

(pravnica)

3.2.4. Učestalost vremena koje očevi i djeca provode zajedno

Uključenost oca, između ostalog, može se mjeriti i učestalošću vremena koje otac provodi s djecom. Stoga smo dodatno očevima, majkama i djeci postavili otvoreno pitanje o tome koliko često očevi i djeca provode vrijeme zajedno (pitanje br. 5 u upitniku). Od 207 očeva koji su odgovorili na ovo pitanje, njih 173 (83,5%) naveli su da vrijeme provode onoliko koliko su u mogućnosti, od toga je njih 39 eksplicitno navelo da sve svoje slobodno vrijeme provode sa svojom djecom i porodicom. Od njih 173, njih 40 je kao glavnu barijeru za provođenje više vremena s djecom navelo poslovne obaveze. Pored ovih 173, preostala 34 oca navela su da ne provode mnogo vremena sa svojom djecom. Iako vrsta uključenosti i aktivnosti varira od obrazovnog nivoa i miljea u kojem porodica živi, ovdje je u značajnoj mjeri (83,5%) prisutan napor da budu dio života svoje djece, što odgovori majki i djece potvrđuju. Ipak, u 13 porodica (6,2%), odgovori očeva i djece na ovo pitanje o vremenu koje provode zajedno nisu se poklapali. Očevi su navodili da provode dosta vremena s djecom u različitim aktivnostima, a odgovor koji su djeca ponudila razlikovao se od toga. Npr.:

Otac	Dijete
Svakodnevno se družimo, pričamo	Ne provodimo previše vremena zajedno. Uglavnom kad smo zajedno on pita, ja odgovaram
Svakodnevno smo zajedno, ručamo, razgovaramo o obavezama u školi i kući	Tata puno radi i rijetko smo skupa, kada jesmo gledamo TV
Stalno pričamo, šetamo, gledamo TV	Otac radi u inostranstvu i rijetko je kući

3.2.5. Uključenost kroz percepciju kazne i podrške kod djeteta

Uz iste zajedničke instrumente koje smo uključivali u upitnik za očeve, majke i djecu uključena su dodatna pitanja o percepciji kazne i podrške oca konstruirana na osnovu istraživanja Repetti, Taylor i Seeman, 2002. Upitnik se sastojao od 11 ajtema, od kojih je 6 za podršku, a 5 za kaznu. Ispitanici/ce su procjenjivali/le tvrdnje u navedenom upitniku na skali Likertovog tipa od pet stepena, pri čemu 1 znači "nikad", a 5 "uvijek" (nikad, rijetko, ponekad, često i uvijek). Ova pitanja postavili smo samo djeci. U tabeli 19. predstavljena je percepcija kazne i podrške kod djeteta u odnosu na spol djeteta:

	Spol	N	M	s.d.	s.d.m.
Kazna	M	98	2,0388	,65718	,06639
	Ž	88	1,8773	,67017	,07144
Podrška	M	103	3,7718	,68440	,06744
	Ž	87	3,7816	,73590	,07890

Prema ovim podacima i analizama srednjih vrijednosti odgovora (M), dječaci u našem uzorku su percipirali nešto više kazne očeva $M=2.03$ (s.d. ,65) nego djevojčice, a podršku očeva su jednako percipirali i dječaci i djevojčice. Analiza kazne i podrške kod djeteta u odnosu na dob oca nije dala statistički značajne razlike.

U tabeli 20. nalazi se prikaz nalaza za percepciju kazne i podrške kod djeteta u odnosu na nivo obrazovanja oca:

Nivo obrazovanja oca		Kazna	Podrška
Bez osnovne škole	M	2,2000	5,0000
	N	1	1
	s.d.	.	.
Osnovna škola	M	2,0333	3,8667
	N	6	5
	s.d.	,80416	1,22134
Srednja škola	M	2,0450	3,7581
	N	120	124
	s.d.	,68818	,70177
VŠS	M	1,5143	4,1875
	N	7	8
	s.d.	,66189	,43129

VSS	M	1,8192	3,7244
	N	52	52
	s.d.	,57019	,67792
Ukupno	M	1,9624	3,7763
	N	186	190
	s.d.	,66648	,70656

Prosječni skorovi odgovora djece o percepciji podrške i kazne u odnosu na nivo obrazovanja njihovih očeva ukazuju na to da djeca obrazovanijih očeva percipiraju više podrške $M=3.81$ (s.d. ,67) i manje kazne $M=1.8$ (s.d. ,57).

U tabeli 21. nalaze se podaci za percepciju kazne i podrške kod djece u odnosu na mjesto stanovanja:

	Mjesto boravka	N	M	s.d.	s.d.m.
Kazna	Urbano	101	1,8416	,61924	,06162
	Prigradsko/ruralno	85	2,1059	,69528	,07541
Podrška	Urbano	106	3,7783	,65211	,06334
	Prigradsko/ruralno	84	3,7738	,77384	,08443

Podaci u gornjoj tabeli pokazuju da je prema srednjim vrijednostima odgovora percepcija kazne nešto veća kod djece iz prigradskih/ruralnih područja $M=2.10$ uz s.d. ,69, a percepcija podrške jednaka kod djece iz prigradskih/ruralnih i urbanih sredina.

3.2.6. Percepcija poimanja dužnosti oca i majke u odgoju i obrazovanju djece

Iako glavni cilj ovog istraživanja nije bio ispitivati poimanje dužnosti oca i majke u odgoju djece unutar našeg uzorka, u upitnik smo uključili i dva otvorena pitanja koja su se odnosila na dužnosti oca i dužnosti majke u odgoju i obrazovanju djece, gdje smo i od majki, očeva i djece tražili odgovor na ta pitanja (pitanja 2. i 3. u upitniku). Smatrali smo da će odgovori na ovo pitanje donekle ukazati na poimanje tih dužnosti kod ispitivanih porodica i ponuditi smjernice za neka detaljnija istraživanja koja bi se bavila konkretno time.

Iz odgovora na ova pitanja dobili smo opći odgovor roditelja o tome koja je to glavna dužnost roditelja u odgoju i obrazovanju djece gdje je ukupno 86% roditelja (i majki i očeva) naznačilo kao zajedničke opće dužnosti nešto od sljedećeg:

- *izvesti djecu na pravi put,*

- učiniti djecu sretnom,
- dati im ljubav i podršku,
- biti uzor...

Međutim, iz odgovora na ova pitanja dobili smo i konkretnije stavove ispitanika/ca o dužnostima roditelja u odgoju djece. Na osnovu dobijenih rezultata, odgovori su se jasno kretali od odgovora koji ukazuju na tradicionalnu podjelu rodni uloga u porodici do onih koji ukazuju na rodnu ravnopravnost među roditeljima. U tabeli 22. slijedi tabelarni kumulativni prikaz odgovora na oba pitanja (2. i 3.) o dužnostima oca i majke u odgoju i obrazovanju djece:

Članovi/ ice iste porodice	Dužnosti jednake i uloge nisu uslovljene striktnom tradicionalnom podjelom rodni uloga		Dužnosti jednake i ravnopravne		Dužnosti bi trebale biti jednake, ali nisu, majka ima više obaveza i više odgovornosti		Dužnosti nisu jednake i prisutna je jasna tradicionalna podjela rodni uloga	
	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne
Otac	96 ⁵		26 ⁶			44 ⁷	41 ⁸	
Majka	96		26		44		41	
Dijete	96			26	44		41	
Stav	<i>Slično poimanje članova/ica porodice o dužnostima i ulogama u porodici koje nije uslovljeno striktnom tradicionalnom podjelom rodni uloga</i>		<i>Različito poimanje članova/ica porodice o dužnostima i ulogama u porodici uslovljeno striktnom tradicionalnom podjelom rodni uloga</i>			<i>Slično poimanje članova/ica porodice o dužnostima i ulogama u porodici uslovljeno striktnom tradicionalnom podjelom rodni uloga</i>		

Iz ovih odgovora dobijenih iz ukupno 207 ispunjenih upitnika po porodici (ukupno 621 ispitanik/ca) vidimo sljedeće:

5 46,37%

6 12,56%

7 21,25%

8 19,8%

- a. kod 96 porodica sva tri člana/ice porodice dali/e su jednake odgovore o podjednakim dužnostima i odgovornostima kod oboje. U 10 slučajeva očevi su eksplicitno izjavili da podjednako dijele dužnosti i obaveze s majkom, jer majka radi i potrebno je dijeliti sve obaveze. Ovdje je također zanimljivo spomenuti da su članovi/ice 37 porodica naveli/e da su dužnosti i odgovornosti majke i oca iste ili slične, ali da je majka ta koja “*sve organizira*”, “*raspodjeljuje zadatke*”, “*vodi organizaciju dana*”, i slično.
- b. kod 26 porodica otac i majka dali su jednake odgovore o podjednakim dužnostima kod oboje, ali njihovo dijete nije odgovorilo jednako kao roditelji. Ta djeca su uglavnom odgovorila da majka kuha, brine se o higijeni i njima, a da otac osigurava finansije. Evo nekih primjera:
 - a. *Majka me usmjerava na pravi put, a otac finansira školovanje;*
 - b. *Majka preuzima ulogu domaćice, kuha, ispituje me, brine za školu, a otac oko predmeta koji mi ne idu i oko momaka;*
 - c. *Majka daje sve od sebe kako bi bio fino i kulturno dijete. Otac prisutan da ispunjava moje želje...*
 - d. *Mama oko škole, a otac odgojno-disciplinske mjere;*
 - e. *Mama kuha, sprema, razgovara. A tata igrice i TV.*
- c. Kod sljedeće 44 porodice odgovori su se unutar porodice razlikovali između oca s jedne strane i majke i djeteta s druge. Tako su 44 majke navele da dužnosti i uloge nisu i ne bi trebale biti podijeljene, ali da je čest slučaj da majka vodi računa o većini stvari (kuća, djeca, kuhinja, higijena), a otac privređuje, te da bi dužnosti trebale biti jednake, ali da u praksi nisu, te da majke preuzimaju mnogo više odgovornosti. Njihova djeca su potvrdila ovakve stavove, dok njihovi supružnici/očevi u 18 slučajeva navode da je briga o odgoju i obrazovanju zajednička i jednako podijeljena, a u 25 da je odgovornost kod njih podijeljena na oca koji privređuje i održava autoritet u porodici i majku koja odgaja djecu i održava kuću. Ovdje nailazimo na razmimoilaženje u stavovima majki i djece koji smatraju da odgovornost treba biti jednaka, ali nije, i očeva, koji misle da je odgovornost jednakopravno raspoređena (18) i onih koji ne vide potrebu za jednakopravnom raspodjelom i nikako se ne slažu sa svojim suprugama u tom domenu (28). Neke od ovih majki navele su:

- f. *Po meni su iste dužnosti, iako moj muž tako ne misli,*
 - g. *Muškarci moraju što prije zaboraviti stereotipe o očevima kao glavama obitelji. Današnji očevi uglavnom postaju odgovorniji i sve više vremena provode s djecom.*
 - h. *Majka vodi računa o svim aspektima odgoja, a otac bi trebao imati iste obaveze.*
- d. Kod preostale 41 porodice postoji jasna tradicionalna podjela uloga oca i majke, u kojoj otac finansijski osigurava porodicu i ima ulogu kontrole, što potvrđuju i djeca⁹:
- i. *Mama me prati u školu, pakuje ruksak, užinu, a baba mi da marku za užinu.*
 - j. *Mama sve brine, tata što mama ne stigne.*

Na kraju, analizom ovog pitanja moguće je reći da u smislu rodne ravnopravnosti unutar porodice ona u određenoj mjeri postoji kod 96 ispitanih porodica (46,37%). Od tih porodica, 67,7 % njih je iz urbanih naselja (65). Ipak, od ovih 96 porodica, 37 njih (38,54%) navelo je da su dužnosti i obaveze podjednako ili slično podijeljene između roditelja, ali da je majka ta koja “*sve organizira*”, čemu ćemo se više posvetiti u analizi nalaza, što registriranu rodnu ravnopravnost među porodicama dovodi na 28,5%. Kod ostalih porodica tradicionalna rodna podjela je očitija i prisutna u različitim oblicima (110), a od ovih porodica 62,7% (69) je iz prigradskih/ruralnih naselja.

3.2.7. Percepcija uključenosti oca na osnovu odgovora stručnog osoblja

Kao i za ova prethodna dva analizirana pitanja (2. i 3.), glavni cilj ovog istraživanja nije bio ispitivati stručno osoblje, nego na osnovu njihovih odgovora skicirati percepciju koju oni imaju o ulozi i uključenosti očeva u odgoj djece. Za ovu svrhu ispitanici/ce iz reda stručnih osoba su bili/e osobe uposlene kao školski pedagog/inja i/ili psiholog/inja, nastavnik/ca, razrednik/ca, direktor/ica škola, socijalni/a radnik/ca i sportski/a trener/ica u mjestima gdje je vršeno istraživanje. Ukupno ih je ispitano 51, od toga 42 žene i 9 muškaraca.

Slijedi tabela 23. s odgovorima stručnog osoblja na pitanje 8. iz upitnika o tome koliko su prema njihovom mišljenju očevi važni u odgoju djece i zašto:

⁹ Majka: održavanje higijene, savjeti, kuhanje, očuvanje porodice, pranje i peglanje, oblačenje, organizacija doma; otac – disciplina, finansije, nabavka, angažman po potrebi i kad majka nema rješenje za problem.

Odgovor	Frekvencija	Ž	M	%
Autoritet i kontrola	5	5	0	9,8
Jednako važni	26	20	6	50,98
Vrlo važni	20	17	3	39,21

Na postavljeno pitanje su svi ispitanici/ce odgovorili da su očevi važni u odgoju djece (100%). Njih 50,98% smatra da su jednako važni, a 39,21% da su vrlo važni. Zanimljivo je da je njih 5 (9,8%) navelo da su očevi važni zbog autoriteta i kontrole koju imaju nad djecom i da su taj odgovor ponudile isključivo žene.

U tabeli 24. navodimo odgovore stručnog osoblja na pitanje br. 9. o tome ko se od roditelja češće obraća za savjet ili pomoć u vezi s djetetom:

Odgovor	Frekvencija	Ž	M	%
Majka	43	35	8	84,31
Otac	1	1	0	1,96
Oboje	7	6	1	13,72

Većina ispitanika/ca odgovorili/e su da im se češće obraća majka (87,31), dok je samo njih 7 navelo da im se jednako obraćaju oboje (13,72).

U tabeli 25. nalaze se odgovori stručnog osoblja na pitanje 10. o tome da li postoji razlika u razlozima zbog koji im se obraćaju majke i zbog kojih im se obraćaju očevi:

Odgovor	Frekvencija	Ž	M	%
Samo majka se i obraća	25	20	5	49,01
Nema razlike	14	11	3	27,45
Očevi više zbog lošeg učenja i vladanja	12	11	1	23,52

Na pitanje o razlici u razlozima zbog kojih se obraćaju majke i očevi, 14 ispitanika/ca navelo je da nema razlike u razlozima zbog kojih se obraćaju (27,45), a njih 25 je navelo da se općenito za sve majke više obraćaju (49,01). Ipak, njih 12 navelo je da se očevi obraćaju samo kod problema s učenjem ili vladanjem svoje djece (23,52).

3.3. Dominantni odgojni stil

Putem kombiniranog upitnika stilova i dimenzija roditeljstva prema Robinson, Mandleco, Frost, Olsen i Hart, 2001. i Pitzer, R., 2001. mjerili smo roditeljski stil očeva i majki. Upitnik mjeri tri stila roditeljstva: *demokratski* ili *autoritativni*, *autoritarni* ili *autokratski* i *popustljivi* ili *permisivni*. Upitnik se sastoji od 40 ajtema (13 ajtema odnosi se na demokratski stil, 14 ajtema na autoritarni stil i 13 ajtema odnosi se na popustljivi stil). Zadatak ispitanika/ca je da procijene tvrdnje na skali Likertovog tipa od pet stepeni, pri čemu 1 znači "nikad", a 5 "uvijek" (nikad, rijetko, ponekad, često i uvijek).

U tabeli 26. prikazani su rezultati za dominantni odgojni stil kod oca i majke u našem uzorku:

		M	s.d.	s.d.m.
Demokratski stil	Otac	4,2332	,54289	,03939
	Majka	4,4964	,37822	,02744
Autokratski stil	Otac	2,3708	,60676	,04627
	Majka	2,4320	,62622	,04775
Popustljivi stil	Otac	3,2143	,44337	,03596
	Majka	3,3322	,43795	,03552

Iz ove tabele možemo vidjeti da kod očeva i majki u našem uzorku dominira demokratski roditeljski stil za očeve $M=4.23$ uz s.d. ,54 i majke $M=4.49$ uz s.d. ,37. Slijedi ga popustljivi stil za očeve $M=3,2$ i majke $M=3,33$. Primjetno je i da su demokratski i popustljivi odgojni stil kod majki blago veći u odnosu na očeve.

U tabeli 27. prikazani su rezultati za dominantni odgojni stil oca u odnosu na mjesto boravka:

	Mjesto boravka	N	M	s.d.	s.d.m.
Demokratski stil	Urbano	109	4,2682	,49106	,04703
	Prigradsko/ ruralno	87	4,1927	,59131	,06339
Autokratski stil	Urbano	103	2,2591	,55949	,05513
	Prigradsko/ ruralno	81	2,5005	,63200	,07022

Popustljivi stil	Urbano	93	3,1183	,39930	,04141
	Prigradsko/ ruralno	83	3,3365	,53540	,05877

U gornjoj tabeli se mogu vidjeti rezultati u srednjim vrijednostima roditeljskih stilova očeva. Podaci pokazuju da su srednje vrijednosti odgovora kod očeva u prigradskim/ruralnim sredinama malo niže u demokratskom stilu, a nešto više na autokratskom $M=2,5$ (s.d. ,63) i popustljivom $M=3,33$ (s.d. ,53).

U tabeli 28. prikazani su rezultati za dominantni odgojni stil oca odnosu na nivo obrazovanja:

Nivo obrazovanja oca		Demokratski stil	Autokratski stil	Popustljivi stil
Bez osnovne škole	M	3,3077	2,2308	2,5000
	N	1	1	1
	s.d.	.	.	.
Osnovna škola	M	4,1410	2,7692	3,4643
	N	6	5	6
	s.d.	,52717	,96538	,45569
Srednja škola	M	4,2266	2,3890	3,2088
	N	128	123	118
	s.d.	,56833	,60468	,51602
VŠS	M	4,4808	2,3956	3,3469
	N	8	7	7
	s.d.	,27505	,77616	,30144
VSS	M	4,2453	2,2612	3,2175
	N	53	48	44
	s.d.	,48111	,52885	,38939
Ukupno	M	4,2347	2,3654	3,2212
	N	196	184	176
	s.d.	,53774	,60292	,47965

Iz gornje tabele vidimo da su očevi sa srednjom i visokom stručnom spremom nešto skloniji demokratskom odgojnom stilu sa $M=4,48$ i $4,24$.

U tabeli 29. prikazani su rezultati za dominantni odgojni stil oca u odnosu na dob oca:

Dobne skupine		Demokratski stil	Autokratski stil	Popustljivi stil
(28-35)	M	4,0888	2,3297	3,1948
	N	13	14	11
	s.d.	,63653	,31992	,23275
(36-40)	M	4,3899	1,9587	3,0989
	N	44	41	39
	s.d.	,41188	,59661	,46540
(41-45)	M	4,1633	2,6288	3,2302
	N	49	46	45
	s.d.	,59742	,52003	,55389
(46-50)	M	4,2061	2,4192	3,3193
	N	53	49	51
	s.d.	,55568	,57758	,45588
(51-55)	M	4,2133	2,4731	3,1692
	N	22	20	19
	s.d.	,56623	,57199	,52931
(56 i iznad)	M	4,2231	2,5615	3,2245
	N	10	10	7
	s.d.	,43279	,69756	,45068
Ukupno	M	4,2312	2,3748	3,2176
	N	191	180	172
	s.d.	,53999	,60296	,48401

Iz ove tabele se može vidjeti da su skorovi srednjih vrijednosti odgovora očeva najviši na demokratskom odgojnom stilu općenito. Ipak, primjetan je blagi rast prisustva autokratskog stila s rastom dobi oca.

3.4. Školski uspjeh djece i njegova povezanost s uključenosti oca u odgoj djece i odgojnim stilom oca

U okolnostima našeg istraživanja najprigodnije je bilo analizirati školski uspjeh ispitanice djece i porediti ga s dobijenom uključenosti očeva u odgoj djece i dobijenim roditeljskim stilom oca.

U tabeli 30. navodimo prikaz prosječnog školskog uspjeha ispitivane djece:

Dobne skupine djece	Prosječna ocjena	N
7 – 10	4,7	27
11 – 14	4,3	108
15 – 18	3,1	70

U tabeli 31. nalazi se korelacija između školskog uspjeha djece i uključenosti očeva u odgoj djece:

		Školski uspjeh	Uključenost oca
Školski uspjeh	Pearson Correlation	1	,648**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	205	205
Uključenost oca	Pearson Correlation	,648**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	205	205

** .korelacija je značajna na nivou 0.01

Iz gornje tabele se može vidjeti da postoji pozitivna korelacija $r = ,648$ između školskog uspjeha djece i uključenosti očeva u odgoj. Stoga je tamo gdje je veća percipirana uključenost očeva u odgoj djece i uspjeh djece u školi bolji.

U tabeli 32. nalazi se korelacija između školskog uspjeha djece i učestalosti vremena koje očevi provode s djecom:

		Školski uspjeh	Učestalost
Školski uspjeh	Pearson Correlation	1	,588**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	205	202
Učestalost	Pearson Correlation	,588**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	202	203

** .korelacija je značajna na nivou 0.01

Iz gornje tabele se može vidjeti da postoji pozitivna korelacija sa školskim uspjehom djece i učestalošću aktivnosti s djecom ($r = ,588$). Što su očevi učestaliji u aktivnostima s djecom njihov uspjeh u školi je bolji.

U tabeli 33. nalazi se korelacija između školskog uspjeha djece i roditeljskog stila oca:

		Školski uspjeh	Demokratski stil oca
Školski uspjeh	Pearson Correlation	1	,550**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	203	196
Demokratski stil oca	Pearson Correlation	,550**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	196	197

** .korelacija je značajna na nivou 0.01

Iz gornje tabele se može vidjeti da postoji pozitivna korelacija $r = ,550$ između školskog uspjeha djece i demokratskog odgojnog stila očeva. Dakle, tamo gdje su očevi demokratičniji u svom roditeljskom stilu, djeca imaju bolji uspjeh u školi. Takva pozitivna korelacija nije se javila kod uporedbe školskog uspjeha djece s ostalim odgojnim stilovima.

analiza rezultata istraživanja

4. ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Na osnovu analize predstavljenih rezultata pokušat ćemo prezentirati glavne nalaze i zaključke do kojih smo došli. U ispitivanom uzorku imali smo 207 porodica (N=621; 316=M i 305=Ž). Usto, ispitivali smo i 51 stručnu osobu, što je ukupno 672 ispitanika/ce.

Kod mjerenja uključenosti očeva u odgoj djece došli smo do zaključaka da višu uključenost u odgoj djece percipiraju očevi iz urbanih sredina, visokoobrazovani očevi i mlađi očevi dobi 28-40 godina. Slične rezultate dobili smo i kod percepcije djece, gdje također i djeca percipiraju da su u njihov odgoj više uključeni očevi iz urbanih sredina, visokoobrazovani i mlađi očevi. Nije primijećena statistički značajna razlika na uključenosti očeva prema spolu djeteta. Kad je riječ o kategorijama aktivnosti u koje su najviše uključeni očevi, to su objed i razgovor, a slijede ih školske obaveze, TV/igre i igrice i vrijeme provedeno van kuće. Iako je ranije navedeno da nije primijećena statistički značajna razlika na uključenost očeva prema spolu djeteta, ipak je vidljiva razlika u odnosu na aktivnosti koje otac provodi s djecom prema spolu djeteta. Dakle, učešće očeva u odgoju djece razlikuje se kroz aktivnosti koje su uslovljene spolom djeteta i to očevi s djevojčicama više rade školske obaveze i zadatke i šetaju, a s dječacima više razgovaraju, gledaju TV i igraju igre/igrice i bave se sportom i treningom. Podaci ukazuju na to da nema statistički značajne razlike kod poređenja sveukupne percepcije uključenosti očeva u odgoj njihove djece i percepcije djece o uključenosti očeva u njihov odgoj, što se potvrđuje i uporedbom navedenih rezultata o percepciji očeva i djece po pojedinačnim varijablama. Pored ovog, i analizom otvorenog pitanja 4. isto smo pronašli da očevi u našem uzorku slično kao i gore i u skladu s navođenim istraživanjima (Apparal, Reifman i Munsch, 2003. u EU i Henderson, 2007) najviše navode da objeduju i razgovaraju sa svojom djecom, s ponovo primjetnim grananjem na uzorku u odnosu na spol djeteta, gdje očevi i u odgovoru na ovo otvoreno pitanje navode slično kao i gore da s djevojčicama najviše provode vrijeme u objedima, šetnji i školskim obavezama, a s dječacima u gledanju TV-a, posebno utakmica, igrama, sportskim aktivnostima, ali i obavljanju poslova oko kuće i u kući i obavljanju tzv. "muških poslova".

Slično kad je riječ o percepciji kazne i podrške, dječaci u našem uzorku su percipirali nešto više kazne očeva nego djevojčice. Analiza također pokazuje da su djeca obrazovanih očeva percipirala više podrške, kao i da je percepcija kazne nešto veća kod djece iz prigradskih/ruralnih područja. Stoga se ovim potvrđuje naša treća hipoteza o tome da su očeva uključenost i uloga u odgoju djece uslovljeni spolom djeteta. Također je potrebno ovdje spomenuti da su kod analize odgovora o tome koliko često očevi provode vrijeme s djecom očevi u značajnoj mjeri od 83,5% naveli da vrijeme provode onoliko koliko god su u mogućnosti, a od toga njih 19,32% eksplicitno je kao glavnu barijeru za provođenje

više vremena s djecom navelo poslovne obaveze, što odgovori majki i djece potvrđuju. Kad je riječ o roditeljskim stilovima očeva i majki, u našem uzorku dominira demokratski za očeve i majke, ali su i demokratski i popustljivi odgojni stil kod majki blago viši u odnosu na stil kod očeva. Srednje vrijednosti odgovora kod očeva u prigradskim/ruralnim sredinama malo su niže u demokratskom stilu, a nešto više na autokratskom i popustljivom, što ukazuje na veće prisustvo demokratskog stila među očevima iz urbanih područja. Analiza nivoa obrazovanja kod očeva i roditeljskog stila ukazuje na veću sklonost demokratskom odgojnom stilu kod obrazovanijih očeva. Iako su skorovi srednjih vrijednosti odgovora očeva za roditeljski stil najviši na demokratskom odgojnom stilu, primjetan je blagi rast prisustva autokratskog stila s rastom dobi oca. U analizi s ostalim dobijenim rezultatima smatramo da je dominacija demokratskog stila za roditelje na ispitivanoj teritoriji prilično visoka te ostavljamo mogućnost da je na to utjecala i samoselekcija porodica koje su odabrale da učestvuju u istraživanju, kao i onih koje su to odbile, ali i davanje društveno poželjnih odgovora ispitanika/ca kao i okolnosti u kojima je istraživanje vođeno, gdje su tri člana/ice jedne porodice paralelno i istovremeno ispunjavali svoje upitnike.

Nadalje, kako smo ranije naveli, u okolnostima našeg istraživanja najprigodnije je bilo analizirati školski uspjeh ispitanice djece i porediti ga s dobijenom uključenosti očeva u odgoj djece i dobijenim roditeljskim stilom oca. Poređenjem školskog uspjeha djece i uključenosti očeva u odgoj ustanovljena je pozitivna korelacija između to dvoje. Stoga je tamo gdje je veća percipirana uključenost očeva u odgoj djece i uspjeh djece u školi bolji. Također je i u poređenju školskog uspjeha djece i učestalosti vremena koje očevi provode s djecom ustanovljena pozitivna korelacija koja ukazuje na to da što očevi češće provode aktivnosti s djecom, njihov uspjeh u školi je bolji. Ovim se potvrđuje naša hipoteza 1. Pozitivna korelacija ustanovljena je i za poređenje između školskog uspjeha djece i demokratskog odgojnog stila očeva, što govori u prilog tome da tamo gdje su očevi demokratičniji u svom roditeljskom stilu, djeca imaju bolji uspjeh u školi. Ovim se potvrđuje naša hipoteza 2. Ovakve pozitivne korelacije nisu se javile kod uporedbe školskog uspjeha djece s ostalim odgojnim stilovima.

Također, kako smo ranije naveli, glavni cilj ovog istraživanja nije bio ispitivati poimanje dužnosti oca i majke u odgoju djece unutar našeg uzorka, ali smo u upitnik uključili i dva otvorena pitanja koja su se odnosila na dužnosti oca i dužnosti majke u odgoju i obrazovanju djece kako bismo dobili određene smjernice koje bi mogle biti osnov za dodatna istraživanja. Iz odgovora na ova pitanja dobili smo opći odgovor roditelja o tome da je glavna dužnost roditelja (86% odgovora roditelja) u odgoju i obrazovanju djece izvesti djecu na pravi put, učiniti ih sretnom, dati im ljubav i podršku i biti im

uzor. Pored toga, iz analize ovih odgovora dobili smo i konkretnije stavove ispitanika/ca o dužnostima roditelja u odgoju djece. Na osnovu dobijenih rezultata, odgovori su se jasno kretali od odgovora koji ukazuju na tradicionalnu podjelu rodnih uloga u porodici do onih koji ukazuju na rodnu ravnopravnost među roditeljima. Na kraju je analizom ovog pitanja moguće reći da u smislu rodne ravnopravnosti unutar porodice ona u određenoj mjeri postoji kod 96 ispitanih porodica (46,37%). Od tih porodica, 67,7 % njih je iz urbanih naselja (65). Iako se ovi podaci čine prilično ohrabrujućim, potrebno je naglasiti da je od ovih 96 porodica, 37 (38,54%) njih navelo da su dužnosti i obaveze podjednako ili slično podijeljene između roditelja, ali da je majka ta koja “*sve organizira*”, što registriranu rodnu ravnopravnost među porodicama dovodi na 28,5%. Ovo zajedno s ostalim rezultatima ipak ukazuje na postojanje ranije spominjane “druge smjene” u FBiH koju žena “preuzima” nakon povratka s posla i nastavlja raditi dodatnih nekoliko sati, ako ništa kao organizatorica ili menadžerica doma. Kod ostalih porodica tradicionalna rodna podjela je očitija i prisutna u različitim oblicima (110), a od ovih porodica 62,7% (69) je iz prigradskih/ruralnih naselja.

Iako glavni cilj ovog istraživanja nije bio ni ispitivati stručno osoblje, ranije smo naveli da smo željeli na osnovu njihovih odgovora skicirati percepciju koju oni imaju o ulozi i uključenosti očeva u odgoj djece, što bi također moglo biti korisno za dalja istraživanja. To smo najlakše posmatrali kroz to koliko im se očevi obraćaju za pomoć. Većina ispitanika/ca su odgovorili/e da im se češće obraća majka (87,31%), dok je samo njih 7 navelo da im se jednako obraćaju oboje (13,72%). Također, na pitanje o razlici u razlozima zbog kojih se obraćaju majke i očevi, 49,01% njih navelo je da se općenito za sve majke više obraćaju, ali je i 23,52% njih navelo da se očevi obraćaju samo kod problema s učenjem ili vladanjem svoje djece.

zaključak

5. ZAKLJUČAK

Uzevši u obzir relevantnu noviju literaturu i istraživanja, kao i nalaze iz istraživanja koje smo proveli na našem uzorku u FBiH moguće je reći da očeva ličnost, interesi, životne okolnosti, ponašanje utječu, direktno i indirektno, na ponašanje kod djece i da su kvalitet i količina vremena koje otac provodi s djecom jednako značajni, bez obzira na to da li djeca žive s ocem ili ne. Istraživanja su također pokazala da su djeca s angažiranim očevima bolji prijatelji, imaju manje problema u ponašanju, bolji školski uspjeh, nižu stopu kriminaliteta i ovisnosti, veću empatiju, veće samopoštovanje. Suprotno tome, istraživanja pokazuju da je očevo antisocijalno ponašanje direktno povezano s ponašanjem djeteta i to mnogo više od antisocijalnog ponašanja majke. Djeca uče prije svega po modelu i u porodicama s nasiljem uče se nasilju te ono postaje obrazac njihovog ponašanja. Zbog toga je jedan od najvažnijih koraka na putu ka iskorjenjivanju nasilja u porodici pravilno razumijevanje uloge i utjecaja oca na razvoj ličnosti djeteta (posebno dječaka) i preventivno djelovanje kako bi se prekinulo međugeneracijsko prenošenje negativnih obrazaca ponašanja.

Rezultati istraživanja pokazuju da su u našem uzorku na teritoriji FBiH najviše uključeni u odgoj svoje djece očevi iz urbanih sredina koji su mladi i visokoobrazovani te da upravo ti očevi imaju i najveću sklonost ka najpoželjnijem demokratskom odgojnom stilu, ali i da je u njihovim porodicama prisutan viši nivo rodne ravnopravnosti. Usto, bez obzira na mjesto stanovanja, nivo obrazovanja ili dob, očevi u našem uzorku u značajnoj mjeri od 83,5% navode da sa svojom djecom provode vrijeme koliko god su u mogućnosti, ali da bi željeli da to bude više. 19,32% očeva eksplicitno kao glavnu barijeru za provođenje više vremena s djecom navelo je poslovne obaveze. Konačno, rezultati ukazuju na postojanje pozitivne korelacije između školskog uspjeha djece i uključenosti očeva u odgoj te demokratskog odgojnog stila očeva. Općenito posmatrano, kad je riječ o aktivnostima koje očevi rade s djecom, moguće je reći da su očevi najviše uključeni u objed i razgovor sa svojom djecom, a slijede ih školske obaveze, TV/igre i igrice i vrijeme provedeno vani. Ipak, značajno je spomenuti i to da postoji razlika u odnosu na aktivnosti koje otac provodi s djecom prema spolu djeteta i da očevi s djevojčicama više rade školske obaveze i zadatke i šetaju, a s dječacima više razgovaraju, gledaju TV i igraju igre/igrice i bave se sportom i treningom, ali i obavljaju poslove oko kuće i u kući te tzv. "muške poslove". Primjetno je i to da su dječaci u našem uzorku percipirali nešto veću kaznu očeva nego djevojčice. Stručno osoblje u svojim odgovorima smatra da im se očevi obraćaju uglavnom samo kad dođe do problema s učenjem ili vladanjem kod djece. Uz sve ovo, kod 72,5% porodica zastupljena je tradicionalna podjela rodnih uloga, što u kombinaciji s gore navedenim ukazuje na poziciju oca koja je u FBiH i dalje rodno uslovljena pozicija autoriteta i kontrole. Ipak, kako je ranije spominjano, tradi-

cionalnom rodnom podjelom uloga ženama se dodjeljuje privatna, a muškarcima javna sfera. Stoga i ove rezultate valja čitati u svjetlu pozicije koja se tradicionalno dodjeljuje ocu u privatnoj sferi, a koja se slično kao pozicija žena u javnoj sferi često osporava ili umanjuje. Brojne su izreke koje govore u korist ove teze, a od kojih je najpoznatija ona da muškarac jeste glava kuće, ali da je žena vrat ili kako jedna ispitanica u jednom istraživanju u BiH navodi: "Uvijek ispada da mi njega poštujemo, sve se njega pita, o svemu on odlučuje, a on ustvari nema pojma ni o čemu." (Spahić-Šiljak,178).

Naše istraživanje pokazalo je da polako dolazi kraj vremenima u kojima očevi u FBiH nisu bili direktno uključeni u odgoj svoje djece, te da oni u skladu sa svojim znanjem i mogućnostima žele biti dijelom života svoje djece. Ipak, prepreke koje postoje za očeve koji žele učestvovati u životima svoje djece kreću se od neprilagođenog dugog radnog vremena, nedostatka znanja do binarnog poretka po kome su društveno stigmatizirani oni očevi koji žele biti brižni i osjećajni roditelji. U prilog ovome ide i sve češće zagovaranje jednakih roditeljskih prava i jednakog kontakta s djecom kod očeva koji su u brakorazvodnim parnicama uskraćeni za njih. Ovi očevi nerijetko tvrde da su žrtve nepravednih odluka sudaca/sutkinja i socijalnih radnika/ca koji imaju predrasude prema njima samo zbog toga što su muškarci, posmatrajući ih po automatizmu krivcima i nasilnicima¹⁰.

10 <http://www.woman.ba/2011/09/21/pravda-za-oceve>

smjernice i preporuke

6. SMJERNICE I PREPORUKE

Moguće je reći da su rezultati ovog istraživanja ukazali na dva opća segmenta u kojima je dalje moguće raditi na ovom pitanju, ali i u daljim istraživanjima. To su rad s očevima i podizanje svijesti u društvu o ulozi oca. Potrebno je da vladine i nevladine institucije i organizacije prepoznaju oba ova segmenta kao značajna kako bi paralelni proces rada na njima polučio rezultate.

Prvi segment je rad s očevima (i majkama) na osnaživanju očeva i podizanju svijesti o ulozi očeva u odgoju djece i obrascima ponašanja koje oni nude, prvenstveno muškoj djeci. Kroz školske ustanove, Centre za socijalni rad, druge vladine i nevladine institucije i organizacije, medije i slično potrebno im je osigurati podršku koja će nuditi pozitivne modele ponašanja i utjecati na promjenu stavova kod muškaraca o njihovoj odgovornosti u procesu formiranja ličnosti djeteta. Osvještavanje značaja uloge oca također se pokazalo korisnim ličnim motivatorom za promjenu životnog stila kod nekih muškaraca, što također ne treba zanemariti kao značajan faktor kod rada s prijestupnicima. Očevi u našem uzorku izjavili su da su voljni učestvovati u odgoju i to im treba omogućiti kako bi se afirmiranjem uloge očeva ukazalo na čarobnu priliku koja im se pruža da svojim pozitivnim primjerom i utjecajem na djecu, posebno dječake, preveniraju negativno ponašanje i nasilje u porodici. Stoga je potrebno pokretati akcije pozivanja muškaraca u javno zalaganje za borbu protiv nasilja i promoviranje nenasilnog ponašanja.

Drugi segment je podizanje svijesti u društvu o ravnopravnosti roditelja, kako majke kojoj je neophodna pomoć kod preopterećenosti porodičnim i kućnim obavezama, tako i oca kojeg je potrebno posmatrati kao ravnopravnog, brižnog roditelja koji želi biti dijelom života svoje djece. Ovakav otac manje će svoj utjecaj na život svoje djece graditi na autoritetu i kontroli, a više na razumijevanju i dogovoru s djecom, čime će se takvi obrasci njegovog ponašanja i nenasilna komunikacija prenositi dalje na djecu. Stoga je potrebno raditi na promjeni popularnog diskursa koji ne govori o očinstvu i očevima i mijenjati stereotipe o tradicionalnim roditeljskim ulogama u porodici. Nuditi alternativne definicije očinstva i maskuliniteta kako bi se svijest društva (institucija, Centara za socijalni rad, škola, sudova) mijenjala. Uklanjanjem barijera, očevima pružiti neometanu priliku da učestvuju u odgoju svoje djece (od prisustva porodu, prisustva školskim sastancima, odlascima ljekaru, manje intenzivnog radnog vremena itd.) Promoviranje ovakve uloge oca korisno je za očeve, majke i djecu i doprinosi boljem funkcioniranju porodice, zajednice i društva.

literatura

7. LITERATURA

1. Aldous, J., Mulligan, G. M., Bjarnason, T. (1998). Fathering over time: What makes the difference? *Journal of marriage and family*, 6, 703 -716.
2. Alić, A. (2007). Povezanost sociopedagoških faktora obiteljskog života i transgeneracijskog prijenosa vrijednosnih orijentacija. Neobjavljena doktorska disertacija, Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
3. Amato, P. R. (1994). Father-child relations, mother-child relations, and offspring psychological well-being in early adulthood. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 1031-1042.
4. Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, 27 (7), 713-732.
5. Barber, B.K., Chadwick B., Oerter R. (1992). Parental behaviours and adolescent self esteem in the US and Germany. *Journal of Marriage and Family*, 54, 128-141.
6. Baumrind, D. (1971.), Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4 (1): 1-103.
7. Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance abuse. *Journal of Early Adolescence*, 11 (1), 56-95.
8. Baumrind, D. (1995). Child maltreatment and optimal care-giving in social contexts. New York: Garland.
9. Bem, S. (1981). Gender schema theory: a cognitive account of sex-typing. *Psychological Review*, 88, 354-364.
10. Bežinović, P. (1988). Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopojmanja, neobjavljena doktorska disertacija. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
11. Biller, H.B. (1970). Father absence and the personality development of the male child. *Developmental psychology*, 2, 181 – 201.
12. Brayfield, A. (1995). Juggling jobs and kids: The impact of employment schedule on father's caring for children. *Journal of marriage and family*, 57, 321-332.
13. Brendan, N. (1969). The psychology of self esteem: a new concept of man's psychological nature. Nash Publishing Corporation, Los Angeles.
14. Canfield, K. (1999). Promises worth keeping, UW. Horn Blankenhorn i M. Pearlstein (ur.) *The fatherhood movement: A call to action*. 43-55. Lexington Books, New York.
15. Coopersmith, S. (1967). Parental characteristics related to self esteem. In: *The antecedents of self esteem* (6, 96 -117) Freeman, San Francisco.
16. Covey, S.R. (1998). 7 navika uspješnih obitelji. Zagreb: Mozaik knjiga.
17. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). Psihologija braka i obitelji. Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.

18. Deković, M., Janssens, J.M.A.M., (1992). Parent's child rearing style and child's sociometric status. *Developmental psychology*, 5, 925-932.
19. Deković, M., Raboteg-Šarić, Z. (1997). Roditeljski odgojni postupci i odnosi adolescenata s vršnjacima. *Društvena istraživanja*, 4-5, 425-445.
20. Dogra, N., Parkin, A., Frake, C., Gale, F. (2002). A multidisciplinary handbook of child and adolescent mental health for front line professionals. Kingsly Publishers, London and New York.
21. Dunifon, R., Kowaleski-Jones, L. (2002). Who is in the house? Race differences in cohabitation, single parenthood and child development. *Child development*, 73, 129-1264.
22. Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: a social role interpretation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
23. Eagly, A. H., Steffen, V.J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. *Journal of personality and social psychology*, 46 (4) 735 -754.
24. Erlich, V.S. (1971). *Jugoslovenska porodica u transformaciji*. Liber, Zagreb.
25. Filipović, N. (1978). *Didaktika I*: Svjetlost: Sarajevo.
26. Fisher, P. A., Leve, L.D., O'Lary, C.C., Leve, C. (2003). Parental monitoring of child's behavior: variations across stepmother, stepfather and two-parent biological families. *Family Relations*, 52, 45-52.
27. Flouri, Eirini (2005). *Fathering and child outcomes*. Wiley and Sons Ltd, England.
28. Gecas, V. (1971). Parental behavior and dimensions of adolescent self evaluation. *Sociometry*, 34, 466-482.
29. Gender akcioni plan – GAP, Službeni glasnik BiH, 41/09, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine, Gender centar Republike Srpske.
30. Goldman, Rebecca (2005). *Fathers' involvement in their children's education*. National Family and Parenting Institute, London.
31. Gordon, T. (1997). *Umeće roditeljstva - Kako podizati odgovornu decu*. Beograd: Kreativni centar.
32. Gray-Little, B., Williams, V., i Hancock, T. (1997). An item response theory analysis of the Rosenberg self-esteem scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 23. No. 5 443-451.
33. Harter, S. (1999). *The construction of the self – a developmental perspective*. Guilford publications Inc., New York.
34. Hetherington, E. M. (1989). Coping with family transitions: winners, losers and survivors. *Child development*, 60, 1-14.
35. Istraživanje dimenzija maskuliniteta i nasilja - Zapadno balkanska inicijativa za prevenciju nasilja zasnovanog na rodu/polju, CARE/ICRW, 2007.

36. Izvještaj o humanom razvoju, 2007: "Socijalna uključenost u BiH", UNDP/IBHI, Sarajevom 2007.
37. Izvještaj o provođenju strateškog plana za prevenciju nasilja u porodici za FBiH: 2009-2010, Gender Centar FBiH, 2010.
38. Jaffee, S.R., Moffitt, T.E., Caspi A., Taylor, A. (2003). Life with (or without) father: the benefits of living with two biological parents depend on the father's antisocial behavior. *Child development*, 74 (1), 109-126.
39. Kalmijn, M. (1999). Father involvement in childrearing and the perceived stability of marriage. *Journal of marriage and family*, 61, 409-421.
40. Kamenov, Ž., Huić, A., Jugović, I. (2011). Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji, *Rev. soc. polit.*, god. 18, br. 2, str. 195-215, Zagreb.
41. Keresteš, G. (2002). Agresije kod djece i roditeljsko ponašanje, Sveučilište u Zagrebu, neobjavljeni magistarski rad.
42. Klarin, M. (2000). Dimenzije roditeljstva kao prediktori agresivnom i asertivnom ponašanju djece školske dobi. *Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu* 2, 20-22.
43. Kombinirani četvrti i peti izvještaj prema Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena za FBiH, 2006-2009, Gender centar FBiH, 2010.
44. Košiček, M. (1989). Antiroditelji. Svjetlost, Sarajevo.
45. Lacković-Grgin, K. (1994). Samopojmanje mladih. Naklada slap, Jastrebarsko
46. Lamb, M., Tamis-LeMonda, C.S. (2002). The role of the father: The role of the father in child development. 5. izd., Wiley and Sons Inc., New Jersey.
47. Lamb, Michael (1975). Fathers: forgotten contributions to child development. *Human development*, 18, 245-266.
48. Lamb, Michael (2010). The role of the father in child development, 5. izd., Wiley and Sons Inc., New Jersey.
49. Leary, M. R. i MacDonald, G. (2003). Individual differences in self-esteem: a review and theoretical integration. In: Leary, M. R. i Tangney, J. P. (ur.) *Handbook of self and identity* (401-418). New York: Guilford.
50. Martin, A.C., Colbert, K.K. (1997). Parenting – a life span perspective. McGraw Hill, New York.
51. Mruk, C. J. (2006). Self esteem, research, theory and practice: toward a positive psychology of self esteem. 3. izd. Springer publishing company, New York. New York: Garland.
52. Olson, D.H., DeFrain, J. (2003). Marriages and families: intimacy, diversity and strenghts. 4. izd. McGraw Hill, New York.
53. Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti. Zagreb: Školska knjiga.

54. Parke, R. D. (1996). *Fatherhood: the developing child series*. Cambridge MA, Harvard University Press.
55. Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Jež.
56. Pernar, M. (2010). *Roditeljstvo-Parenthood*, Zavod za kliničku, zdravstvenu i organizacijsku psihologiju, KBC Rijeka.
57. Puhovski, S. (2002). *Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju*. Diplomski rad, Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za psihologiju, Zagreb.
58. Robinson, C. Mandleco, B., Olsen, S. F. i Hart, C. H. (1995). *Authoritative, authoritarian, and permissive parenting practices: development of a new measure*. *Psychological Reports*, 77, 819-830.
59. Rodić, N. (2011). *Uticaj roditeljskog stila vaspitanja na odnos majke prema djetetu*. Neobjavljena doktorska disertacija, Odsjek za pedagogiju, Univerzitet u Novom Sadu.
60. Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self image*. Princeton University Press, Princeton.
61. Rosić, V., Zloković, J. (2002). *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
62. Settles, B. H. (2000). *The future of families*. U: Sussman, M.B., Steinmetz, S. K. i Peterson, G. W. (ur). *Handbook of marriage and family*, Plenum press.
63. Slatina, M. (1997). *Nastavni metod - Prilog pedagoškoj moći sudenja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
64. Slatina, M. (1999). *Majka je svojevrsan odgojni sistem*. *Porodica i dijete*, br. 4, Sarajevo.
65. Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti*. Zenica: Dom štampe.
66. Slavkin, M. i Stright, A. (2000). *Gender role differences in college students from one- and two-parent families*. *Sex Roles*, 42(1/2), 23-37.
67. Spahić-Šiljak, Zilka (2012). *Propitivanje ženskih, feminističkih i muslimanskih identiteta – postsocijalistički konteksti u BiH i na Kosovu*, CIPS, Sarajevo.
68. Stephens, Meredith Ashley (2009). *Gender differences in parenting styles and effects on the parent-child relationship*. Texas State University-San Marcos, University College.
69. Stevenson-Hinde, J., (1998). *Parenting in different cultures: time to focus*. *Developmental psychology*, 34, 698-700.
70. Stojak, R. (1990). *Metoda analize sadržaja*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.
71. Stojaković, P. (2002). *Psihologija za nastavnike*, Media Centar Prelom, Banja Luka.

72. The dad deficit: the missing piece in the maternity jigsaw. (2008). Fatherhood Institute. <http://www.fatherhoodinstitute.org/2008/the-dad-deficit-the-missing-piece-of-the-maternity-jigsaw/>, pristupljeno 12.1.2012.
73. Tokić, A., (2008). Suvremene spoznaje u istraživanju povezanosti roditeljstva i adolescentske prilagodbe, *Društvena istraživanja* 6, Zagreb, (98) 1133-1155.
74. Vasta, R, Haith, M. M. i Miller, S. A. (1998). Dječja psihologija. Naklada Slap, Zagreb:.
75. Vršnjačko nasilje u osnovnim školama (2009). Udruženje Vesta, Tuzla.
76. West, J, (2001). Measuring father involvement in young children's lives: recommendations for a fatherhood module for the ECLS-B.
77. Winsler, A., Madigan, A.L, Aquilino, S. A. (2005). Correspondence between maternal and paternal parenting styles in early childhood. *Early Childhood reasearch Quarterly*, 20 (1), 1-12.
78. Witt, Susan D. (1997). Parental influence on children's socialization to gender roles, *Adolescence*, ljeto, 1997.
79. Žužul, M. (1989). Roditeljsko ponašanje i djeca. Sveučilište u Zagrebu, neobjavljeni magistarski rad.

I OTAC ODGAJA

Istraživanje uključenosti očeva u odgoj u FBiH

Autorice:
Selvira Draganović
Đermana Šeta

Izdavač:
Centar za edukaciju i istraživanje "Nahla", Sarajevo
www.nahla.ba

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.356.2-055.1

DRAGANOVIĆ, Selvira

I otac odgaja : istraživanje uključenosti očeva
u odgoj u FBiH / Selvira Draganović, Đermana Šeta.
- Sarajevo : Centar za edukaciju i istraživanje
Nahla, 2012. - 63 str. : graf. prikazi ; 23 cm

Bibliografija: str. 59-63.

ISBN 978-9958-671-01-2
1. Šeta, Đermana
COBISS.BH-ID 19563270

SARAJEVO, 2012.